

Veress Emőd
egyetemi tanár, ME ÁJK, az MTA doktora
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2769-5343>

AZ UTÓÖRÖKLÉS PROBLEMATIKÁJA A MAGYAR ÉS A ROMÁN JOGBAN

Történeti áttekintés és a hatályos jog¹

Absztrakt

A tanulmány történeti és összehasonlító jogi módszerrel vizsgálja az utóöröklés szabályozásának fejlődését a magyar és a román jogban, a korai szokásjogi, illetve kodifikált megoldásoktól a hatályos polgári törvénykönyvekig. Elemzi a helyettes örökös és az utóörökös elhatárolását, továbbá azt, hogy az utóöröklés miként tette lehetővé a vagyon több nemzedéken átívelő továbbadását, miközben korlátozta az előörökös rendelkezési szabadságát és a javak forgalmát. A történeti áttekintés rámutat, hogy az intézményt mind a magyar szokásjog, mind a korai román kodifikációk ismerték, később azonban az 1864. évi román, illetve az 1959. évi magyar Polgári Törvénykönyv a szabad vagyonforgalom és a teljes örökösi tulajdon védelmében megtiltotta. A hatályos szabályozás élesen eltér: a magyar Ptk. főszabály szerint fenntartja a tilalmat, és csak két szűk kivételt enged, míg a román Polgári Törvénykönyv garanciális korlátok között elismeri az egyszeri, egyfokú utóöröklést.

Tárgyszavak: utóöröklés, helyettes örökös, végintézkedési szabadság, vagyonforgalom, összehasonlító öröklési jog

THE PROBLEM OF FIDEICOMMISSARY SUBSTITUTION IN HUNGARIAN AND ROMANIAN LAW:

A Historical Overview and the Law in Force

Abstract

This study uses historical and comparative legal methods to examine the development of fideicommissary substitution in Hungarian and Romanian law, from

¹ Jelen tanulmány az Magyar Tudományos Akadémia Domus 2025 ösztöndíjprogramja keretében készült.

early customary and codified solutions to the civil codes currently in force. It analyses the distinction between the substitute heir and the subsequent heir, as well as the manner in which fideicommissary substitution enabled property to be transferred across generations while restricting the prior heir's freedom of disposition and the circulation of assets. The historical survey shows that the institution was recognized both by Hungarian customary law and by the early Romanian codifications, but was later prohibited by the Romanian Civil Code of 1864 and the Hungarian Civil Code of 1959 in order to protect the free circulation of property and the completeness of the heir's ownership. The current regimes diverge sharply: the Hungarian Civil Code maintains a general prohibition subject to only two narrow exceptions, whereas the Romanian Civil Code recognizes one-time, single-tier fideicommissary substitution within a framework of statutory safeguards.

Keywords: fideicommissary substitution, subsequent heir, testamentary freedom, circulation of assets, comparative law of succession

[DOI: 10.66103/KK.2026.3.1](https://doi.org/10.66103/KK.2026.3.1)

1. Az utóöröklés szabályozása a magyar szokásjogban (1959 előtt)

Raffay Ferenc (1870–1907), a magyar magánjog fiatalon elhunyt, pályáját kiteljesíteni nem tudó, de így is jelentős életművet maga után hagyó nagy tehetsége² győri királyi albíró korában, 1897-ben jelentetett meg egy gyakorlat-központú tanulmányt, „Az utóöröklés és örökös-helyettesítés kérdéséhez” címmel.³ A kiindulópont egy konkrét végrendelet.

Sz. F. a végrendeletében úgy rendelkezett, hogy az apjától örökölt vagyonának örököse a kiskorú fia, Sz. G. legyen. A végrendeletben ezután így folytatta: „Ha, mitől Isten óvjon, gyermekem elhalna, az esetre összes vagyonomat nőm, szül. K. E. örökölje.” Sz. F. meghalt, és a hagyatékát a fia – aki ekkor még kiskorú volt – birtokba vette. A fiú azonban 17 éves korában meghalt, végrendelet és leszármazók nélkül. A vizsgálandó kérdés: egyszerű örököshelyettesítésről volt-e szó vagy utóörökös nevezésről? Ha pedig utóörökös nevezésről, akkor milyen jogai voltak az utóörökösnek? A kérdésre Raffay radikális választ ad: „Ez a két kitétel

2 Életéről röviden lásd *Veress Emőd*, Emlékezés Raffay Ferencre (1870–1907). *Erdélyi Jogélet*, 2025/1., 7–8. o.

3 *Raffay Ferenc*, Az utóöröklés és örökös-helyettesítés kérdéséhez. *A Jog*, 16. évf., 1897/46., 326. o.

ugyanis: «egyszerű örökös-helyettesítés» és «utóörökös-nevezés» nem helyes. Ellentétet, illetve különbséget akarna kifejezni, holott egyet jelent mind a kettő.”⁴

Raffay szerint magyar öröklési jogban kétféle helyettesítés létezett: az egyszerű és az úgynevezett hitbizományi. Az *egyszerű helyettesítés* tulajdonképpen a feltételes örökösnevezés egyik különleges formája volt. A lényege az volt, hogy a megnevezett személy csak akkor kapta meg az örökséget vagy a hagyományt, ha az, akit elsőként jelöltek örökösnek, végül nem jutott hozzá – mert nem tudott (például meghalt), vagy nem akarta elfogadni az örökséget. A helyettesként megnevezett személyt utóörökösnek hívták. Az egyszerű helyettesítés tipikus megfogalmazása így nézett ki: „Örökösöm legyen A; ha azonban A nem lehet vagy nem akar örökösöm lenni, akkor B.” A volt az örökös, B pedig az utóörökös.⁵ Ha A ténylegesen örökössé vált, vagyis megszerezte az örökséget, akkor B jogai automatikusan, azonnal megszűntek. Vagyis az egyszerű helyettesítés egyáltalán nem korlátozta az örökös öröklési jogát: az örökös szabadon rendelkezhetett az örökséggel, és az örökös meg az utóörökös között nem jött létre semmilyen jogviszony. Ugyanezt az álláspontot fogalmazta meg Hajós Béla Ödön közjegyző: a közönséges örököshelyettesítés (*substitutio vulgaris*) lényege, hogy a végrendelkező ugyanarra a hagyatékra több örököst jelöl meg „tartálék” jelleggel, egymás után következő sorrendben. Elsőként kijelöl egy örököst, és arra az esetre, ha ez az örökséget nem fogadja el vagy nem is fogadhatja el, megnevez egy vagy több helyettest, akik sorrendben a kieső örökös helyébe lépnek. Fontos, hogy bármelyikük válik is végül örökössé, mindegyik közvetlenül a végrendelkező örököse lesz (nem az előző örököse). Amint valamelyik kijelölt személy örökössé válik (az első, vagy ha ő kiesik, akkor a következő), az örökrendelés teljesül, a helyettesítési lánc ezzel lezárul, és a jogi helyzet véglegessé válik.⁶

Ezzel szemben a *hitbizományi helyettesítés* olyan örökös- vagy hagyományosnevezés volt, amelyet feltételhez és egy későbbi időponthoz kötöttek. Ilyenkor Raffay szerint az elsőként megnevezett örökös (a *fiduciarius*) megszerezte a vagyont, de a halála után a vagyon a másodikként megjelölt személyre (a *fideikomisszáriusra*) szállt át, akit szintén utóörökösnek is neveztek. Ennek a tipikus formája így hangzott: „Örökösöm A, és A halála után a hagyatékomat B örökli.” A hazai joggyakorlat szerint ebben a kikötésben az egyszerű helyettesítés is benne volt: vagyis, ha A végül nem lett örökös (mert nem lehetett, vagy nem akarta elfogadni az örökséget), akkor B lett az örökös. De a hitbizományi helyettesítés nemcsak azt jelentette, hogy az örökös nem végrendelkezhetett szabadon

4 Raffay, 3. lj. alatt hivatkozott mű, 326. o.

5 Előre jelzem, hogy később, de még a szokásjogi alapú magánjog idején az utóörökös kifejezés pontosabb jelentést fog elnyerni, és az egyszerű helyettesítésnél a helyettes örökös válik a bevett szakkifejezéssé. Az utóörökös kifejezés használata a hitbizományi helyettesítés (utóöröklés) esetén vált elfogadottá.

6 Hajós Béla Ödön, A közönséges és hitbizományi örökös helyettesítésről. Közjegyzők Lapja, 1899/21., 364. o.

a vagyronról, hanem azt is, hogy élők között sem rendelkezhetett vele korlátlanul (vagyis a vagyon elidegenítése, átruházása is korlátozott volt). Ugyanakkor a köteles rész szempontjából a hitbizományi helyettesítés nem volt hatályos. Végül, ha a hitbizományi helyettesítést érvényesen rendelték el, akkor az a törvényes örökösök öröklési igényét megszüntette. Hajós nyomán összegezve, a hitbizományi örököshelyettesítésnél (*substitutio fideicommissaria*) a végrendelkező nemcsak magának jelöl ki örököst, hanem a már megnevezett örököse számára is rendelkezik arról, hogy annak halála után ki örököljön. Vagyis miközben saját maga számára örököst rendel, egyúttal kijelöl egy későbbi örököst is a tőle származó vagyon tekintetében: azt a személyt, aki majd a jelenlegi örökös halála után kapja meg ugyanazt az örökséget.⁷

Mindezek alapján Raffay szerint a kérdést helyesen így kellett feltenni: a konkrét ügyben vajon egyszerű helyettesítésről volt-e szó, vagy hitbizományi helyettesítésről? És ha utóbbiról, akkor milyen jogai lettek volna a fideikomisszáriusnak, vagyis a (később) megnevezett örökösnek – jelen esetben az özvegynek? A végrendelet idézett mondatai alapján Raffay arra a következtetésre jutott, hogy itt egyszerű helyettesítésről volt szó. Az a fordulat ugyanis, hogy „ha, mitől Isten óvjon, gyermekem elhalna”, a hétköznapi nyelvben és a korabeli gondolkodásban is leginkább azt jelentette: „ha még az én életemben meghalna”. Vagyis a végrendelkező arra az esetre akart rendelkezni, ha a fia nem éli meg azt, hogy örököljön. Ha a végrendelkező hitbizományi helyettesítést akart volna, akkor ezt egészen másképp, egyértelműbben fogalmazta volna meg. A hitbizományi helyettesítés ugyanis nagyon súlyos és messzire ható következményekkel járt: korlátozta volna a fiú végrendelkezési jogát, sőt az élők közötti szabad rendelkezését is; továbbá a fiú halála után előidézhette volna, hogy a hagyatékban lévő ági vagyon „visszarendeződjön” bizonyos irányba, és általában is kötötte volna a vagyon sorsát. Ilyen horderejű korlátozást a végrendelkező tipikusan világos, kétséget kizáró szöveggel rendelt el. A szöveg nyelvtana is az egyszerű helyettesítés felé mutat. A feltételes mód („elhalna”) és az „Isten óvjon” fordulat inkább egy előre nem kívánt, de az örökhagyó életében bekövetkező tragédiára utal: arra, hogy a gyermek esetleg megelőzi a szülőt a halálban. Nagyon erőltetett, sőt szinte lehetetlen úgy értelmezni, hogy itt valójában azt akarta volna mondani: „ha a gyermekem majd egyszer, tőlem később hal meg”.

A minősítés következményei jelentősek. Ha ez egyszerű helyettesítés volt, akkor a „második” kedvezményezett (a szül. K. E.) csak arra az esetre lett volna örökös, ha a fiú nem tudott vagy nem akart örökölni, vagyis, ha nem vált örökössé. De itt a fiú az apja halálakor örökössé vált és birtokba is vette a hagyatékot, tehát a helyettes (utóörökös) joga automatikusan megszűnt. Ennek az

⁷ Hajós, 6. l. j alatt hivatkozott mű, 364. o.

lett a következménye, hogy amikor a fiú 17 évesen, végrendelet és leszármazók nélkül meghalt, a vagyona – beleértve azt is, amit az apjától örökölt – már a saját hagyatékának számított. K. E. szempontjából pedig, mutat rá Raffay, „az özvegy tehát – miután a fiú 17 éves korában végrendelet és leszármazók nélkül hunyt el – ezen helyettesítés folytán a hagyatékból semmit sem kap, hanem az, mint ági vagyon, a maga egészében visszaszáll arra az ágra, amelytől eredt. [...] Nem a helyettesítés, hanem a törvényes örökösödés szabályai alapján, megilleti azonban az özvegyet az egész hagyatékra nézve az özvegyi jog, amelyet a férj hagyatékának átadásakor, minthogy arról az özvegy le nem mondott, köteles volt a bíróság az ingatlanokra nézve, telekkönyvileg is biztosítani. Ez a jog fennáll a fiú halála után is, sőt – mivel kötelesrészt jogosítottak nincsenek – korlátozni sem lehet.”⁸ Vagyis, K.E., az özvegy – pusztán Sz. F. végrendelete alapján – nem támaszthatott igényt arra, hogy a fiú halála után ő kapja meg a vagyont.

Ha mégis hitbizományi helyettesítésnek minősült volna a rendelkezés, akkor a helyzet fordított lett volna: a fiú csak „első” örökös (*fiduciárius*) lett volna, és a halála után a vagyon a fideikomisszáriusra (itt: az özvegyre) szállt volna át. Ebből az is következett volna, hogy a fiú (*inter vivos* és *mortis causa*) rendelkezési joga korlátozott lett volna, és az özvegy igénye kifejezetten a fiú halála utáni vagyonátadásra irányult volna. Csakhogy ehhez az kellett volna, hogy a végrendelet világosan kimondja a hitbizományi helyettesítést (pl. „fiam halála után” K.E. örököl). A megfogalmazás, a nyelvtani alak és a rendelkezés súlya alapján a legéletszerűbb és jogilag is leginkább védhető értelmezés az, hogy ez egyszerű helyettesítés volt.

Ha hitbizományi helyettesítéssel álltunk volna szemben, még egy kérdés felmerült volna.

Fentebb már jeleztem, hogy a hitbizományi helyettesítés a köteles rész (törvényes osztályrész) tekintetében hatálytalan volt. Ezt az elvet a Kúria 47. számú teljes ülési döntvénye mondta ki határozottan.⁹ A döntvény lényege az volt, hogy ha a szülők úgy végrendelkeztek a kiskorú gyermekükre hagyott vagyonról, hogy a vagyon a gyermek kiskorúsága alatti halála esetén (vagy úgy fogalmazva: a gyermek nagykorúságának elérése, illetve lánygyermeknél a férjhez menetele előtt bekövetkező halála esetén) egy megnevezett harmadik személyre szálljon, akkor ez a rendelkezés a gyermek „törvényes osztályrészére” nem terjedt ki. Ennek megfelelően a gyermekre hagyott vagyonból annyi, amennyi a gyermek törvényes részének megfelelt, sem a gyermek végrendelkezési jogát nem korlátozhatta, sem pedig nem akadályozhatta meg azt, hogy a gyermek végrendelet nélküli halála után a törvényes öröklés érvényesüljön. Ugyanakkor a hagyatékra arra

8 Ahogy helyesen leszögezték, „az utóörökös-nevezés a végrendeleti öröklés része, tehát a kötelesrészt jogosult jogait nem sértheti”. Lásd *Tóth Ádám*, Az utóöröklésről. *Közjegyzők Közlönye*, 2001/9., 4. o.

9 Vö. Raffay, 3. lj. alatt hivatkozott mű, 326. o.

a részére, amely a gyermek törvényes részét meghaladta, a szülők teljes szabadsággal jelölhettek ki utóörököst – nemcsak kiskorú vagy serdült, de akár nagykorú gyermekük után is. Ilyen esetben a helyettesítési rendelkezés a hagyatékra erre a „többletrészt” nézve kizárta az örökösként megjelölt gyermek végrendelezési jogát. Ebből az következett, hogy még ha a fideikomisszárius történetesen az özvegy lett volna, ő akkor is csak a hagyaték felére tarthatott igényt. A fiú köteles részére (törvényes részére) nézve ugyanis ez az utóörökös-nevezés hatálytalan maradt. Az ági örökösök ezért a hagyaték felét követelheték, de ezt a részt – a fent kifejtettek értelmében – terhelte az özvegyi jog. Raffay frappáns végkövetkeztetésében így összegzett: „Ha tényleg hitbizományi ez a helyettesítés, a hagyaték fele, törvény erejénél fogva, visszaszáll az ági öröklés rendje szerint, fele pedig a fidekommisszárius özvegyet illeti. Akárhogy oldjuk meg tehát a kérdést, csak a hagyaték fele vitás, mert a másik fele feltétlenül az ági örökösöké.”¹⁰

Raffay álláspontjával, hogy a hivatkozott végrendelet egyszerű helyettesítést tartalmazott, azért is egyet kell érteni, mert a hitbizományi helyettesítés a forgalomképességet és az örökös autonómiáját súlyosan korlátozta,¹¹ ezért logikus, hogy csak egyértelmű, kifejezett formulák alapján szabad a hitbizományi helyettesítést megállapítani. Ennek hatása a mindennapokban az volt, hogy a végrendelezők és az okiratszerkesztők számára világos jelzésrendszer alakult ki: ha valaki tényleg hosszú távú kötöttséget szeretett volna, azt pontosan ki kellett fejeznie; ha pedig nem, a rendszer az egyszerű helyettesítés irányába terelte az értelmezést. Ez a bizonytalanság csökkentésének egyik legerősebb eszköze volt egy szokásjogi, eseti döntésekre támaszkodó magánjogi környezetben.

A kétféle örököshelyettesítés között a különbség nagyon látványos. A közönséges örököshelyettesítésnél az elsőként kijelölt örökös mellett csak „tartalék” örökösök vannak, egymás utáni sorrendben. A helyettes(ek) csak akkor jutnak örökséghez, ha az előttük álló örökös nem fogadja el az örökséget, vagy eleve nem is örökölhét. Ezzel szemben a hitbizományi örököshelyettesítésnél a későbbi örökös (várományos) esetében nem az öröklés lehetősége a kérdés, inkább annak időpontja. Az első örökös halála után a korábbi végrendelet alapján, automatikusan, külön új rendelkezés nélkül száll a későbbi örökösre (várományos) a vagyon.

Egyébként ez a látványos eltérés kifejezetten a XIX. század második felének a fejleménye. Az ősiség eltörlését követően a hitbizományi helyettesítést a Kúria alapvetően nem ismerte el, az egyszerű és a hitbizományi helyettesítés közötti

¹⁰ Lásd Raffay, 3. lj. alatt hivatkozott mű, 326. o.

¹¹ Hajós Béla Ödön kritikusán úgy fogalmazott, hogy „ezen rejtett célzat okából aztán a felsőbbbírásnál flangáló és az ősiség eszméjét elejteni még most sem tudó bírák még olyan korlátokat is igyekeztek ezen örökjogi formába belemagyarázni, ami úgy a rómaiaktól átvett klasszikus, mint a mi nemzeti jogunk e részben való elveivel kiáltó ellentétben áll. Belemagyarázta ugyanis ezen intézménybe és benne *ipso jure* látja magas kúriánk, hosszas ingadozás után, az elidegenítési és megterhelési tilalmat is.” Vö. Hajós, 6. lj. alatt hivatkozott mű, 364. o. Az ingadozást Hajós kúriai határozatokkal szemléltette.

éles határokat felszámolta. Így az 1195/1865. számú kúriai határozat abból indult ki, hogy a hitbizományi helyettesítés önmagában még nem jelenti azt, hogy az örökös egyáltalán ne rendelkezhetne a rá szállt vagyonnal. Vagyis pusztán attól, hogy az örökhagyó utóörököst nevezett, még nem következik automatikusan sem az, hogy az első örökös életében ne adhatná el, ne terhelhetné meg vagy ne használhatná szabadon a vagyont, sem az, hogy halála esetére feltétlenül tilos lenne számára végintézkedést tenni. A határozat szerint a hitbizományi helyettesítés tényleges joghatása szűkebb: annyit jelent, hogy ha az örökös még azelőtt meghal, hogy elérné a törvényben meghatározott végrendelezési kort, vagy ugyan eléri ezt a kort, de a vagyonról végül nem rendelkezik, akkor az örökrész a kijelölt utóörökösre száll át. Másként fogalmazva: ez a döntés nem tekintette a hitbizományi helyettesítést általános és teljes rendelkezési tilalomnak; inkább olyan megoldásnak, amely bizonyos esetekben az utóörökös belépését biztosítja. A 40.840/1877. számú kúriai határozat ugyanezt a gondolatot még világosabban fejezte ki. Eszerint a hitbizományi helyettesítés csak a halál esetére szóló rendelkezést korlátozza, vagyis azt, hogy az örökös végrendelettel kire hagyhatja a vagyont. Ezzel szemben élők között az örökös szabadon rendelkezhet a hagyatékkal. Ez azt jelenti, hogy a határozat szerint az első örökös *inter vivos*, tehát életében, például adásvétellel, ajándékozással vagy más ügylet révén szabadon mozgathatja a vagyont, és a hitbizományi helyettesítés csak annyiban jelent korlátot, hogy a vagyon halála utáni sorsát nem térítheti el teljesen a végrendelező által megszabott iránytól.¹² Ezek a határozatok azt mutatják, hogy a Kúria ebben az időszakban alapvetően nem úgy fogta fel a hitbizományi helyettesítést, mint amely automatikusan teljes és minden irányú rendelkezési tilalmat hoz létre. Inkább arról volt szó, hogy ez az intézmény elsősorban a halál esetére szóló rendelkezési szabadságot korlátozta, miközben az élők közötti rendelkezést főszabály szerint nem zárta ki.

Az irányváltást egyesek az ősiség eszméjét ezen az úton feltámasztani akaró ideológiának tulajdonítják (Hajós), mások pedig az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv hatásának (Wittchen), aki szerint az Optk. „elveit joggyakorlatunk, amint a hitbizományi helyettesítés fogalmának meghatározása és korlátozásának megállapítása tekintetében, úgy e tekintetben is jogszabály hiányában többé-kevésbé alkalmazni kezdte.”¹³ Wittchen úgy foglalt állást, hogy az utóörökösödés tulajdonképpen egy osztrák-német „jogi transzplant”, ugyanis a hitbizományi helyettesítés (utóörökösödés) „a mi népünk felfogásában jóformán ismeretlen fogalom. Vagy a bíró konstruálja azt meg utólag, hogy a végrendelet bizonyos világosan ki nem fejezett intenciójának mégis érvényt szerezzen, vagy a végrendeletet formába öntő ügyvéd vagy közjegyző adja ezt az eszközt a végintézkedéskor magának

12 Vö. Wittchen László, Az utóörökösödés törvényhozási szabályozásához. Jogtudományi Közlöny, 49. évf., 1914/8., 66. o.

13 Wittchen, 12. l. alatt hivatkozott mű, 66-67. o.

a végrendelkezőnek kezébe. Az elmélet tárházából csak jogászok szedik tehát azt elő, hogy a végintézkedő bizonyos szándékának ezzel tegyenek eleget.”¹⁴ Ennek az álláspontnak részben ellentmond, hogy a hitbizományi helyettesítéssel már Frank Ignác is foglalkozott, és a következőket szögezte le: „Nem ritkán az intézkedő a maga kinevezett örökösét arra kötelezi, hogy az örökséget el ne idegenítse, hanem bizonyos utódörökösnek hagyja. Nincs is törvény, mely az ilyen rendelkezésnek erejét szegné, hacsak örökre ki nem terjedne [...] Az utód-örökös tehát nem helyettese az elsőnek, hanem csak későbbi örökös, t. i. második, harmadik, negyedik; váró örökösnek mondani lehet.”¹⁵

Raffay alapján a magyar szokásjog 1897-es nézőpontját a következőképpen lehet összegezni:

a) Az „egyszerű örökös-helyettesítés” és az „utódörökös-nevezés” nem két külön intézményt jelentett; a valódi elhatárolás az „egyszerű” és a „hitbizományi” helyettesítés között állt fenn.

b) Egyszerű helyettesítésnél a második személy joga csak akkor nyílt meg, ha az elsőként nevezett örökös nem jutott az örökséghez (például mert az örökhagyó előtt meghalt, kiesett az öröklésből, vagy visszautasította); ha viszont az első örökös örökössé vált, és megszerezte az örökséget, a helyettes joga automatikusan megszűnt; nem maradt fenn olyan kötöttség, amely későbbi átszállást eredményezett volna: az első örökös szabadon rendelkezhetett az örökölt vagyonnal, és közte meg a helyettes között nem keletkezett tartós, „kettős” öröklési jogviszony.

c) Hitbizományi helyettesítésnél a vagyon sorsát időponthoz kötötték: az első örökös megszerezte a hagyatékot, de a halála után a vagyon a második örökösre szállt; e megoldás a szokásjogban együtt járt azzal, hogy a fiduciárius rendelkezési joga (örökhagyás és élők közti elidegenítés) korlátozottá vált; a vagyon „kötött” jellegű lett;

d) A joggyakorlat „beépített” értelmezési szabályt is alkalmazott: a hitbizományi helyettesítés magában foglalta az egyszerű helyettesítés esetét is, vagyis ha az első örökös eleve nem lett örökös, a második már első jogcímen örökölt.

e) A hitbizományi helyettesítés elrendelését a gyakorlat nem tekintette vélelmezhetőnek: a súlyos jogkorlátozások miatt világos, félreérthetetlen fordulatot várt el. Kétség esetén az egyszerű helyettesítés irányába kellett értelmezni.¹⁶

14 Wittchen, 12. lj. alatt hivatkozott mű, 66-68. o.

15 Vö. Frank Ignác, A közigazság törvénye Magyarhonban. I. rész: Az osztó igazság törvénye Magyarhonban. Buda, 1845, 447. o.

16 „Kétség esetében az elsősorban öröklésre hivatott rendelkezési joga javára kell a végrendeletet értelmezni, vagyis kétség esetében nem hitbizományi, hanem egyszerű helyettesítést kell megállapítani. (1342/1910. Mj.Dt. IV. 187. és 2775/1931. Grill XXIV.800.)” Lásd Teller Miksa, A végrendelet tartalma. In: Szladits Károly (szerk.), Magyar magánjog. VI. kötet: Öröklési jog. Budapest, 1939, 322. o.

Az egyszerű és a hitbizományi helyettesítés a magyar szokásjogban eltérő kockázatkezelési és kontroll funkciót töltött be. Mindkettő arra szolgált, hogy a végrendelező bizonyos tipikus élethelyzetekre előre megtervezett megoldást adjon – viszont eltérő időhorizonttal és eltérő intenzitású beavatkozással.

Az *egyszerű helyettesítés* gyakorlati rendeltetése alapvetően a hagyaték megnyílásakor fennálló bizonytalanságok kezelése volt. A végrendelező ezzel azt érte el, hogy egyetlen elsődleges örökös kiesése (például mert nem élte meg a hagyaték megnyílását, kiesett vagy visszautasította az örökséget) ne kényszerítse a vagyont automatikusan a törvényes rend (és annak sokszor nem kívánt, „rokonsági geometria” szerint működő) pályájára. A célzott funkció tehát rövid távú tervezés volt: a hagyaték megnyílásának pillanatára adott megoldást. Így nem arra szolgált, hogy a végrendelező a vagyon sorsát még a halála után is irányítsa; célja az volt, hogy a halála pillanatában a preferált öröklési logika ne omoljon össze egyetlen személy kiesése miatt. Ebből következett a másik gyakorlati haszna: jogtechnikailag egyszerű, jól tervezhető végrendeleti előírás volt, amelyet rutinszerűen lehetett alkalmazni anélkül, hogy a vagyon forgalomképességét (eladhatóságát, terhelhetőségét) vagy az örökös későbbi autonómiáját korlátozta volna. A végrendelező ezzel az örökség elsődleges címzettjéhez jutását, illetve ennek megghiúsulása esetére egy másodlagos (tartalék) kedvezményezett belépését kívánta biztosítani, anélkül azonban, hogy a vagyon további sorsát többgenerációs kötöttségekkel vagy tartós vagyonomegőrzést célzó rendelkezési korlátozásokkal terhelte volna.

Ezzel szemben a *hitbizományi helyettesítés* gyakorlati rendeltetése már kifejezetten a többgenerációs vagyonpolitika volt: a végrendelező nemcsak azt akarta eldönteni, ki kapja meg elsődlegesen az örökséget, hanem azt is, hogy a vagyon a későbbi, előre látott családi fordulópont után (tipikusan az első örökös halála után) kihez kerüljön. Ez a különbség a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hitbizományi helyettesítés egy „késleltetett végső kedvezményezettet” (*fideikomisszáriust*) védett, és az első örököst (*fiduciáriust*) részben „birtokosként”, nem pedig szabad tulajdonosként kezelte. Innen érthető a rendelkezési jog korlátozásának funkciója is. A korlátozás nem öncélú volt; a megoldás működésének feltételét biztosította. Ha a fiduciárius szabadon eladhatta, elajándékozhatta, terhelhette vagy végrendelettel elterelhette volna a vagyont, akkor a fideikomisszáriusra irányuló „második lépcső” illuzórikussá vált volna. Vagyis a hitbizományi helyettesítés gyakorlati célja a vagyon megőrzése a végrendelező által kijelölt pályán, még akkor is, ha az első örökös preferenciái, életkörülményei, hitelezői helyzete vagy családi kapcsolatai időközben megváltoznak. Ez nem jelenti azt, hogy ne kritizálták volna már a kortársak ezt a megoldást: Hajós szerint például „a végrendelezőnek joga van arra, hogy az örököseinek a tőle reá szállt vagyon elidegenítését és megterhelését megtiltsa, de ilyen korlátokat, régi tapasztalat szerint, csak a pazarló

és könnyelmű természetű örökösre nézve szokás felállítani, amelyek mint kifejezett öröklési feltételek, mindenesetre respektálandók, ellenben a hitbizományi örököshelyettesítés formájában, ugyanezen korlátozásokat akkor is *ipso jure* és *facto* belemagyarázni, ha az örökhagyó azokat kifejezetten végrendeletében fel nem állította, fonákság. A hitbizományi örökös helyettesítésben, pusztán magában, nézetem szerint tehát az elidegenítési és megterhelési tilalom *ipso jure* és *facto* nem foglaltatik benn, ez utóbbiakat örökhagyónak a végrendeletben külön és kifejezetten kell felállítani, éppúgy, mint hogy az ilyeneket minden más formájú vagyonátruházás esetében is a szükséghez képest, az átruházó okmányban ki kell fejezni, hogy a jogutódra nézve kötelezők legyenek.”¹⁷ A Kúria a visszaélések elkerülése érdekében viszont azt is leszögezte, hogy „az elidegenítési, vagy terhelési tilalomra nézve vállalt kötelezettség csak a szerződő felek által kötött magányügyletek érvénye tekintetében képezhet akadályt, de nem egyszersmind olyan végrehajtási végzések foganatosítására nézve is, amelyek bírói marasztaláson alapulnak.”¹⁸ Hajós egyébként nyilván ideológiai álláspontot is felvesz, amikor kritizál. Nézete szerint a Kúria a hitbizományi örököshelyettesítésből sokáig nem vezette le automatikusan az elidegenítési és megterhelési tilalmat. Az 1848 utáni, liberálisabb évtizedekben a cél az volt, hogy a birtokok szabadon forogjanak a gazdaságban, és leépüljenek a középkorias kötöttségek: „emberről és vagyonról egyaránt a középkori korlátokat és sallangokat le kell rázni”. Az 1880-as évektől viszont fordult a szemlélet: a nemesi hagyományok újra divatba jöttek. Ezért „az eltörült ősiséget is kerülő úton új életbe kellett támasztani, mire legalkalmasabb módnak kínálkozott, egyelőre legalább, a hitbizományi örököshelyettesítés esetében a családi birtokra, az ősiségnek megfelelő elidegenítési és megterhelési tilalmakat *ipso jure* és *facto* felrakosgatni.”¹⁹

Az eddigiekből adódik, hogy a hitbizományi helyettesítésnek tipikusan három, egymást átfedő gyakorlati felhasználása volt.

Először: családi vagyonkoncentráció és presztízsfenntartás (különösen földbirtok, gazdasági társasági részesedés esetén). A megoldás lehetővé tette, hogy a vagyon ne aprózódjon fel osztódás, eladás, kedvezőtlen házassági vagyonmozgások vagy eladósodás következtében, és inkább előre kijelölt személy(ek)hez kerüljön, lehetőség szerint egységét megőrizve. A tipikus felhasználási terület az üzleti vagyon családon belül tartása: a gyerek után az unoka örököl, vagyis a földterület vagy gazdasági társaság családi kézben marad.

Másodszor: generációs védőháló olyan helyzetekre, amikor az első örökös várhatóan nem alkalmas „végső” tulajdonosnak (kiskorú, könnyelmű, befolyásolható, rossz gazdálkodó, vagy a család stratégiai érdeke szerint csak életjáradékszerű

17 Hajós, 6. l. alatt hivatkozott mű, 364. o.

18 A 176 /891. számú határozatot lásd Hajós, 6. l. alatt hivatkozott mű, 367. o.

19 Hajós, 6. l. alatt hivatkozott mű, 367-368. o.

élvezet illeti). Ilyenkor a fiduciáriusnak juttatott használat/élvezet és a fideikomisszáriusnak biztosított végső szerzés tudatosan szétválasztotta az „életviteli biztonságot” a „tőke/föld” irányított, halál esetére szóló átruházásától.

Harmadszor: a törvényes öröklési rend félreállítása a szabad rendelkezésű vagyonrészben. Raffay értelmezési kerete szerint az érvényes hitbizományi helyettesítés képes volt a törvényes örökösök igényét elvágni – de ez a szokásjogban sem volt korlátlan, mert a köteles rész (törvényes osztályrész) szigorú rendet jelentett. Így a megoldás a szokásjogi rendszerben kompromisszumos funkciót is betöltött: engedte a „családi vagyonpolitikai” döntést, de nem engedte a gyermek törvényes minimumának teljes kiüresítését.

Raffay megállapításai tulajdonképpen a kodifikált magyar magánjog bevezetéséig (1959) alkalmazhatóak. A szokásjogi alapú magánjog legnagyobb és egyben utolsó összefoglalása, a Szladits Károly szerkesztette *Magyar magánjog* 6. kötetének (az öröklési jogi kötetnek, 1939) az itt vizsgált problémára vonatkozó részeit Teller Miksa ügyvéd²⁰ írta. A terminológia Raffay korához viszonyítva alakult és tisztult: az egyszerű helyettesítést helyettes örökösnevezésnek, a hitbizományi helyettesítést utóöröklésként, utóörökös nevezésként jelölték, ezáltal világosan elvált egymástól a helyettes örökös és az utóörökös fogalma.

Az utóöröklés (hitbizományi helyettesítés) vonatkozásában Raffay cikkével gyakorlatilag egyidejűleg mégis történt egy forradalmi változás: szabállyá vált a többfokú utóörökös-nevezés hatálytalansága. A korlátozás mögött az a jogpolitikai megfontolás állt, hogy ne lehessen a vagyont hitbizomány jelleggel, tartósan kivonni a szabad vagyonforgalom köréből, vagyis meg kellett akadályozni a forgalomképességgel össze nem egyeztethető, hosszan fennálló lekötéseket. „A régi magyar jog szerint az első szerző jogosítva volt arra, hogy a megszerzett vagyonára nézve az öröklés rendjét minden utódjára kiterjedő hatállyal megállapítsa. A régi magyar joggal szemben mai jogunk azt a szabályt alkalmazza, hogy az utóöröklés csak egyszer állhat be (275. és 276. E. H.).”²¹ A 275. EH szerint „a hitbizományi helyettesítés ítélkezési gyakorlatunk szerint csak a közvetlen következő helyettesített örökösnél vagy hagyományosnál foghat helyt; további helyettesítés azonban, vagyis hogy a helyettesítettnek ismét helyettes rendeltessék, megengedve nincs; jogában áll ugyan mindenkinek, hogy örökösének vagy hagyományosának kortársai közül tetszése szerint több helyettest rendeljen s ezek közt az egymásután következők sorrendjét megállapítsa, amint azonban ezek közül egy az örökséget vagy hagyományt helyettesítetttként megszerzi a többire nézve a helyettesítés hatálytalanná lesz. Ha az utóörökösnevezések az örökhagyó által kívánt terjedelemben a bírói gyakorlat értelmében fenn nem tarthatók, az utóörökösnevezés legalább egy fokban érvényesítendő. Ha tehát

20 Teller Ede atomfizikus édesapja.

21 Teller, 16. lj. alatt hivatkozott mű, 326. o. Az EH rövidítés az *elvi jelentőségű határozatokat* jelölte.

az örökhagyó hitbizomány felállítását rendelte, de ez be nem következhetett, hitbizományi helyettesítésnek van helye. (4706/1899. PHT. 275.)”²² A Magánjogi törvényjavaslat (1928) ezt a szokásjogi szabályt kodifikálta volna (hatályba lépése esetén): „Utóörökösödésnek csak egyízben van helye” (2054. §).

A több utóörökös nevezésének érvényességét a Kúria szigorú feltételekhez kötötte. A Kúria 308/1892. számú ítélete azt mondta ki, hogy a hitbizományi helyettesítés nem terjeszthető ki korlátlanul olyan személyekre, akik a végrendelet készítésekor még meg sem születtek, vagy akik ugyan elvileg a végrendelező kortársai lehetnek, de az utóöröklési joguk annyira bizonytalan és feltételes, hogy a végrendeletben konkrétan meg sem nevezhetők. A döntés értelmében az ilyen személyek javára rendelt helyettesítés elveszíti a joghatását. Más szóval: a Kúria itt világosan határt vont a még elfogadható és a már túlzottan bizonytalan utóörökös-nevezés között. Az a helyettesítés maradhatott érvényes, amely meghatározott, azonosítható személyhez kapcsolódott; az viszont már nem, amely egy jövőbeli, még nem létező vagy csak elvontan elképzelt személyi körre szólt. Ezt a gondolatot részletesebben fejtette ki a Kúria a 4862/1896. számú határozatban. Ebben azt mondta ki, hogy a végrendelező az általa kijelölt örökös számára a kortársai közül annyi utóörököst nevezhet meg, amennyit akar, feltéve, hogy ezeket a személyeket a végrendeletben egyenként, név szerint megjelöli. Vagyis a kortársak közötti többszörös utóörökös-nevezést a Kúria még elfogadta, de csak addig, amíg konkrét, már létező és egyénileg azonosított személyekről volt szó. Amint azonban ez a kör kimerül, már nem lehet érvényesen olyan utóörököst rendelni, aki nem kortársa a végrendelezőnek, tehát a végrendelet készítésekor még nem él, és ugyanígy nem lehet olyan személy javára sem helyettesítést alapítani, aki esetleg kortárs ugyan, de csak bizonyos jövőbeli, bizonytalan feltételek bekövetkezése esetén válna utóörökössé, ezért a végrendeletben előre személy szerint nem is nevezhető meg. Az ilyen utóörökös-rendelést a Kúria önmagában érvénytelennek tekintette.²³ Az utóöröklés kortársak körére való szorítása is jelentős korlátot jelentett: „a vagyon ilyen módon történő lekötelezése ténylegesen is csak belátható – többé-kevésbé egy-két nemzedéknyi – időn belül kerülhetett megvalósításra.”²⁴ Álláspontom szerint a kortársakra vonatkozó korlát az osztrák jog hatását mutatja. Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv 611–612. §§ korlátozták, meddig lehet az utóörökösök sorát kijelölni. Az osztrák jogban, ha valamennyi utóörökös az örökhagyó kortársa volt, a sorozat elvileg nem volt korlátozva; ha viszont a végrendelet idején még meg nem született személyekről

22 *Fabinyi Tibor* (szerk.), *Magyar magánjog mai érvényében: Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat*. 4. rész. Budapest, 1935, 2. kiad., 664. o.

23 *Wittchen*, 12. lj. alatt hivatkozott mű, 67. o.

24 *Boóc Ádám*, *Az utóöröklés jogintézménye a magyar magánjogban*. *Közjegyzők Közlönye*, 49. évf., 2002/10., 7. o.

volt szó, akkor ingóknál legfeljebb a második fokig, ingatlanoknál csak az első fokig volt érvényes az utóörökös nevezése.

Leszögezték, hogy ha a végrendeletből „az állapítható meg, hogy abban az örökhagyó fiának férfiivadékai tekintendők hitbizományilag helyettesített utóörökösöknek s az utóörökösödés egy ízben már érvényesült, a hagyatéki vagyon a további helyettesítés korlátja alól felszabadul s abban törvényes örökösödésnek van helye, mert joggyakorlatunk a hitbizományi helyettesítést csak egy fokban engedi meg” (5603/1911. PHT. 276.).

Arra az esetre, ha több utóörököst nevezett volna ki a végrendelkező, azon előírás érvényesült, amely szerint „az elsősorban kijelölt utóörökös birtokba lépésével a többi utóörökösnevezés hatályát veszti, akkor is, ha az egymásután következő sorban kijelölt utóörökösök kortársak. (4002/1914. MD. IX. 36.)”²⁵ „Az örökhagyónak joga van ugyan ahhoz, hogy örökösének a kortársak közül több utóörököst rendelhessen ki és hogy ezek között az egymásután következő sorrendjét megállapíthassa, az utóörökösödés azonban ebben az esetben is csak egy fokon valósulhat meg, s ha a kijelölt utóörökösök közül valamelyik az örökséget megszerzi, a sorrendben utána következőkre az utóörökösnevezés önmagától hatálytalanná válik. (P. L 42/1923. MD. XVI. 71.)”²⁶

A szokásjog azt is rögzítette, hogy „az a jogszabály, hogy az utóörökösödés csak egy fokon érvényesülhet, alkalmazandó abban az esetben is, ha nyilvánvaló, hogy az érdekeltek az örökhagyónak az ismétlődő utóörökösödésre vonatkozó akaratát ugyanabban a hagyatékban magukra kötelezőnek ismerték el és fenntartani kívánták, mert ezirányú megállapodásuk a vagyonnak hitbizományszerű lekötését eredményezné, ami pedig sem közérdekből, sem magánérdekből nem engedhető meg. (P. I. 42/1923. MD. XVI. 71.)”²⁷

A szokásjog rendezte azt a kérdést is, ha az utóörökös hamarabb elhunyt, mint az előörökös. „Jogszabály, hogy ha az utóörökös az örökhagyónak nem kortársa, úgy csak egyszeri helyettesítésnek van helye, vagyis az, hogy a helyettesítettnek ismét helyettes rendeltessék, megengedve nincsen. A helyettesített az örökséghez csak úgy juthat, tekintet nélkül arra, hogy az örökhagyónak kortársa volt-e vagy sem, ha az előörököst túléli. Az előörököst túl nem élő utóörökösre az örökség meg nem nyílik s úgy tekintendő, mintha nem is létezett volna. (I. G. 28/1905. Dt. 4. f. II. 206.)”²⁸

Egyértelműen leszögezhető, hogy a Kúria a szokásjogot átformálva elvégezte az utóöröklés modernizációját.

25 Fabinyi, 22. l. alatt hivatkozott mű, 664. o.

26 Fabinyi, 22. l. alatt hivatkozott mű, 664-665. o.

27 Fabinyi, 22. l. alatt hivatkozott mű, 665. o.

28 Fabinyi, 22. l. alatt hivatkozott mű, 664. o.

A ténylegesen hatályos (szokás)jog mellett röviden érdemes arra is kitérni, hogy a magyar polgári jogi kodifikációs kísérletek hogyan próbálták a kérdést szabályozni. Wittchen Lajos ügyvéd helyesen szögezte le: „Az öröklési jog kodifikációjának terén az utóörökösödés intézménye a konzervatív és radikális elvek egyik ütközőpontja [...] A konzervatív áramlat azt mint családfenntartó intézményt az ági öröklés intézménye fölé helyezi és dologi biztosítékokkal körülbástyázva kívánja fenntartani; a radikális irány ezzel szemben azt, mint a javak megkötöttségét okozó és az okszerű gazdálkodást megbénító intézményt jogrendszerünkben egészen ki szeretné küszöbölni.”²⁹ Az elfogadás esélyéhez legközelebb eljutó 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat rendelkezéseire utalnék ebben a körben.³⁰ A Magánjogi törvényjavaslat egyfelől elismerte a helyettes örökös nevezését (egyszerű helyettesítés), és részletesen próbálta az utóöröklés (hitbizományi helyettesítés) intézményét is szabályozni (1914–1923. §§). Az Mtj. szerint az örökhagyó végrendeletében úgy is rendelkezhetett, hogy az örökségben vagy annak egy részében valamely jövőbeli esemény vagy meghatározott időpont bekövetkeztétől az addigi örököst, vagyis az előörököst, egy másik személy, az utóörökös váltsa fel. Főszabály szerint az utóöröklés az előörökös halálával állt be, hacsak az örökhagyó ettől eltérően nem rendelkezett. Ha az örökhagyó megtiltotta örökösének, hogy az örökséget elidegenítse vagy arról végrendelkezzék, ezt kétség esetén úgy kellett érteni, hogy az örökséget utóöröklés hatályával azoknak szánta, akik az örökös után törvény szerint örökölték volna. Ha a tilalom mellett azt a személyt is megjelölte, akinek javára a tilalom szolgált, akkor kétség esetén ezt úgy kellett értelmezni, hogy az illetőt utóörökösnek nevezte. Ha az örökhagyó olyan személyt nevezett örökösévé, aki a halála idején még meg sem fogant, vagy olyan jogi személyt, amely akkor még létre sem jött, ezt kétség esetén úgy kellett tekinteni, hogy az illetőt csak születése, illetve létrejötte esetére nevezte utóörökössé. Addig, amíg az utóöröklés be nem állt, törvényes öröklés érvényesült. Ugyanez volt a helyzet akkor is, ha az örökhagyó örököst halasztó feltétellel vagy meghatározott jövőbeli időponttól nevezett, és addigra nem rendelkezett arról, hogy ki legyen az örökös. Ilyenkor a részesített személyt kétség esetén utóörökösnek kellett tekinteni, és az utóöröklés beálltaig ismét a törvényes öröklés szabályai érvényesültek. Ez a megoldás akkor is alkalmazandó volt, ha az örökös személye csak az örökhagyó halála után bekövetkező esemény alapján vált meghatározhatóvá. Ha az örökhagyó bontó feltétellel vagy meghatározott időpontig nevezett örököst, de arról nem rendelkezett, hogy azután ki örököljön, akkor a feltétel vagy időpont bekövetkezésekor az örökséget utóöröklés hatályával azok szerezték meg, akik akkor örökölték volna törvény szerint, ha az örökhagyó

²⁹ Wittchen, 12. lj. alatt hivatkozott mű, 66. o.

³⁰ A korábbi Ptk.-tervezetekről e vonatkozásban lásd Boóc, 24. lj. alatt hivatkozott mű, 4–11. o.

éppen abban az időpontban halt volna meg. Ha az örökhagyó hitbizomány alapítását rendelte el, de ez valamilyen okból megghiúsult, kétség esetén azt kellett feltételezni, hogy az első hitbizományi birtokosnak szánt személyt előörökösnek, a hitbizományi utódokat pedig – az utóöröklés törvényes korlátai között – utóörökösöknek kívánta nevezni. Ha az örökhagyó utóörököst nevezett valamely olyan leszármazója halála esetére, akinek a végrendelet készítésekor még nem volt gyermeke, vagy akinek meglévő ivadékáról az örökhagyó nem tudott, akkor az utóörökös-nevezés kétség esetén hatálytalanná vált, ha az előörökös után végül olyan gyermeke örökölt, aki az örökhagyónak is leszármazója volt. Hasonlóképpen, ha az örökhagyó végrendelkezésre képtelen leszármazója helyére nevezett utóörököst, ez a kijelölés kétség esetén hatálytalanná vált, amint az előörökös végrendelkezésre képessé lett. A törvénytervezet abból is kiindult, hogy az utóörökös-nevezést kétség esetén helyettes örökös nevezésének is tekinteni kellett. Ha pedig bizonytalan volt, hogy az örökhagyó helyettes örököst vagy utóörököst akart-e nevezni, akkor a helyettes örökösre vonatkozó értelmezést kellett előnyben részesíteni. Végül az utóörökös-nevezés kétség esetén kiterjedt arra a vagyongyarapodásra is, amely abból származott, hogy valamelyik örököstárs kiesett, vagy arra, amit az előörökös helyettesítés alapján kapott a hagyatékból. Nem terjedt ki viszont arra, amit az előörökös külön felülhagyományként szerzett.

2. Az utóöröklés szabályozása a román jogban (1864 előtt)

A XIX. század elején a román előd-államok, Havasalföld és Moldova formálisan az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álltak, miközben belügyeikben bizonyos fokú autonómiával rendelkeztek. Nemzetközi helyzetüket alapvetően az oszmán–orosz rivalizálás határozta meg: a két nagyhatalom háborúi és a békeszerződések következményei közvetlenül befolyásolták a fejedelemségek politikai mozgásterét. A térség ekkor ütközőzónának számított, ahol a Portának és Oroszországnak egyaránt stratégiai érdekei voltak, és időről időre a Habsburgok, illetve más európai hatalmak figyelme is ráirányult. A belső kormányzásban sokáig a Porta által kinevezett fejedelmek és a helyi elit együttműködése, valamint a reformok és ellenállási törekvések feszültségei adták a politikai keretet. Havasalföld és Moldova külpolitikai kiszolgáltatottsága és a nagyhatalmi verseny egyszerre korlátozta a szuverenitást, ugyanakkor hosszabb távon hozzájárult a modern nemzeti-politikai programok megjelenéséhez.

A polgári jogi kodifikáció kérdését is ebben a kontextusban kell vizsgálnunk: az első legalább részben modernnek tekinthető törvénykönyveket a Porta

által kinevezett fejedelmek megrendelésére készítették el. Moldovában ez valódi polgári törvénykönyvet jelentett, jelentős mértékben az osztrák ABGB fordítását (1817); ez a Calimach-kódex.³¹ Havasalföldön több jogágot átfogó törvénymű készült (1818); ez a Caragea-törvénykönyv. Mindkét jogszabály 1865-ig volt hatályos és az utóöröklés intézményét elismerte. A Caragea-törvénykönyv nem tartalmazott az elismerésen túlmenően részletes szabályokat, ezzel szemben a Calimach-kódex X. fejezetének 770–784. §§ valós, osztrák mintájú megengedő szabályozást adtak a problémának, amelyet érdemes részletesen elemezni.³²

A szabályozás tárgya az örökös „helyettesítés” (románul: *subrînduire*³³ / *substituție*) és ennek speciális, időben elnyúló alakzata, a fideikomisszum (a magyar jogban a hitbizomány fogalma áll ehhez a legközelebb; románul: *fideicomis*). A kódex két nagy szerkezetet különít el: (i) az „obicinuita” (szokásos, hétköznapi) helyettesítést, amely „tartalék” örökösöt jelöl arra az esetre, ha az elsőként rendelt örökös mégsem örököl; és (ii) a fideikomisszárius megoldásokat (amit Raffay hitbizományi helyettesítésként jelölt), és amelyeknél az elsőként örökösödő személy (fiduciárius jelleggel) köteles később a hagyatékot vagy annak egy részét továbbadni egy (vagy több) későbbi kedvezményezettnek.

A 770. § a szokásos helyettesítés fogalmát és alapesetét szabályozza. A rendelkezés kimondja, hogy a végrendelkező az első örökösrendelés után további, akár második, harmadik, negyedik stb. örökösrendelést is tehet. Ez a többfokú helyettesítés lehetősége: a végrendelet „sorban állít” örökösöket. Az elsőként megnevezett örökös („rînduit”) akkor örököl, ha (a) életben van az örökség megnyílásakor és (b) akarja (elfogadja) az örökséget, illetve (c) nem válik érdemtelené. A másodikként megnevezett („subrînduit”) csak akkor örököl, ha az első nem

31 A Calimach-kódex Moldova első olyan polgári törvénykönyvének tekinthető, amely a korabeli modern kodifikációs elvek szellemében készült. Összeállítása Christian Flechtenmacher és Anania Cuzanos nevéhez fűződik, a munkálatokban pedig Andronache Donici, Damaschin Bojincă és más jogtudósok is közreműködtek. A kodifikációt Scarlat Calimach fejedelem indítványozta, és a kódexet 1817-ben hirdették ki. A Calimach-kódexről részletesen lásd *Veress Emőd*, *Private Law Codifications in East Central Europe*. In: *Sáry Pál* (szerk.), *Lectures on East Central European Legal History*. Miskolc-Egyetemváros, 2022, 174–175. o.

32 A kódex görög és román nyelvű szövegét lásd *Rădulescu, Andrei* (szerk.), *Codul Calimach*. Ediție critică. București, 1958. A mintául szolgáló szabályozásra lásd az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv 604–617. §§-it.

33 A román nyelvű hivatkozások a kódex archaikus nyelvezetét tükrözik. A XIX. század eleji román jogi szaknyelv értelmezése külön feladatot és kihívást jelentett, ugyanis a Calimach-kódex még a XIX. század közepén és azóta is folyamatosan a francia jogi szaknyelvre építő nyelvi modernizációt évtizedekkel megelőző szöveg. A „rînduit moștenitoriu” az elsőként megnevezett, „rendelt/ intézményesített” örökös. A „subrînduit” a helyettes örökös, aki csak akkor kerül sorra, ha az elsőként rendelt örökös valamilyen okból nem örököl. A „nevrednic” a kiesési okként kezelt öröklési érdemtelenység. A „lepădindu-se” az örökségről való lemondás/ visszautasítás. A „dritul adăogirei” a növekedésköz (ius accrescendi), vagyis a kieső örökös részének „átháramlása” a többiekre. Az „întrebuințătoriu de roduri” a haszonélvező (usufructuarius) funkcionális megfelelője. A „fideicomisariul subrînduit” pedig a fideikomisszárius helyettes (a későbbi kedvezményezett, vagyis az utóörökös), aki számára a vagyon „megőrzésre kerül”.

örökölhet vagy nem örököl: elhalálozás, visszautasítás, érdemtelenység miatt. Ezt nevezi a szöveg „obicinuita subrinduire”-nek, vagyis a klasszikus, „vulgáris” helyettesítésnek: nem időbeli egymásutániságot teremt, hanem feltételes tartálékmegoldást. A helyettesítési logika ebben az esetben nem egymást követő „két öröklést” feltételez. A jogpolitikai cél nyilvánvaló: a végrendelkező akarata akkor is érvényesüljön, ha az elsőként kijelölt személy kiesik.

A 771. § a többes és kombinált helyettesítési szerkezeteket szabályozta. A szabály megengedte, hogy egy örököshöz egy vagy több helyettes örököst rendeljenek, illetve több örököshöz egy vagy több helyettest. A kombinatorika szabadsága jól demonstrálható: A, és ha A nem, akkor B; A, és ha A nem, akkor B és C; A és B, és ha nem, akkor C és D stb. A törvény valóságos öröklési algoritmus felépítését is lehetővé tette a végrendelkező számára. A többfokú helyettesítés a végrendelkező halála utáni kontrollját erősítette. A 772. § az örököstársak közötti kölcsönös helyettesítésre és a növedékjogra vonatkozott. Ha az örökösök „egymást helyettesítik” (*dimpreună... se vor subrîndui unul la altul*), és egyikük (vagy többük) kiesik, akkor a többiek kötelesek – saját akaratuk ellenére is – elfogadni a kieső részét a növedékjog alapján, mégpedig a részhez tapadó terhekkel együtt. Ha a végrendelkező egyenlő arányokat határozott meg, akkor a növedéket a saját részeik arányában osztják fel. A „kényszerelfogadás” gondolata a hagyatéki stabilitást szolgálja: a hagyaték felosztása ne omoljon össze amiatt, hogy valaki kiesik. Dogmatikailag ez a *ius accrescendi* (növedék) és a végrendeleti megosztás összehangolását jelentette. Fontos kérdés az is, hogy az örökös nem csak a növedékekben részesült, de az azt érintő esetleges terhekben, meghagyásokban is kötelezetté vált. A 773. § szintén a terhekre vonatkozott: a rendelt örököst terhelő kötelezettségek átszállnak a helyettesre, kivéve ha (i) a végrendelkező ezeket kifejezetten személyhez kötötte („csak a rendelt személyére korlátozta”), vagy (ii) a dolgok természete kizárja az átvitelüket. Vagyis a 773. § a helyettesítést „teljes jogutódlásként” kezelte: a helyettes a jogelődjének a pozíciójába lépett. A kivételek a modern polgári jogi logikával is összhangban állnak: a személyes szolgáltatásra, személyes bizalomra épített meghagyás tipikusan nem átruházható.

A Calimach-kódex 774. §-a szabályozta tulajdonképpen a „fideikomisszárius” (hitbizományi) helyettesítést, a továbbadási kötelezettséget és ennek feltételeit. Ez a helyettesítés minősített konstrukciója. A végrendelkező kötelezhette a rendelt örököst, hogy a hagyaték egészét vagy részét adja át a helyettes örökösnek; sőt az első helyettes is kötelezhető, hogy adja tovább a második helyettesnek. Az átadás időpontja lehet az első örökös halála, vagy egyéb meghatározott események bekövetkezése (példák: nem házasodik meg; szerzetesi életet választ; gyermek nélkül hal meg stb.). Ez már nem „ha az első kiesik, akkor a második örököl” típusú megoldás. Az első örökös ugyan megszerzi a vagyont, de nem véglegesen:

a tulajdonszerzés ideiglenes, terhelt, őrző jellegű. A végrendelkező a vagyon jövőbeli sorsát is meghatározza, akár életviteli döntésekhez kötött feltételekkel. Jogpolitikai szempontból ez kétségtelen, hogy erős paternalizmust valósít meg: a családtag magánéleti választásait (házasság, szerzetesség, gyermekvállalás) vagyoni jogi szankcióval/ösztönzővel befolyásolja vagy szankcionálja.

A 775. § a római jogból is ismert pupilláris jellegű („*sārāimāneasca*”) helyettesítést szabályozta.³⁴ A szabályozás azt tette lehetővé, hogy a szülők kiskorú gyermekeik számára (a fiú 20 éves koráig, a lány 18 éves koráig) örököszt rendeljenek, de csak arra a vagyonrészre, amelyet ők (a szülők) hagynak a gyermekre a saját vagyonukból. Ebben a körben a szülő arra az esetre készített elő öröklési rendet, ha a gyermek a meghatározott kor elérése előtt meghalna, illetve nem tudna érdemben végrendelkezni. A korhatárok a korabeli cselekvőképességi és családjogi felfogást tükrözték és nemek szerint eltértek. A 776. § pedig a kvázi-pupilláris helyettesítésről rendelkezett, amikor a helyettesítés nagykorú, de cselekvőképességében korlátozott gyermekekre vonatkozott. A szülők a fentiekhez hasonló módon helyettes örököszt rendelhettek nagykorú gyermekeiknek is, ha azok valamely fogyatékoság vagy állapot („*metehne*”) miatt nem alkalmasak vagy nem tekinthetők méltónak saját vagyonuk igazgatására: elmezavar, teljes örültség, értelmi tompaság, némaság, tékozlás. A szülő azonban köteles volt elsődlegesen az ilyen gyermek saját gyermekeit, illetve testvéreit helyettesként megjelölni; ha nincsenek, akkor rendelhetett idegent. A szabály egyszerre volt védelmi és vagyonmegőrző jellegű. Védelmi, mert a sérülékeny/önveszélyes személy (pl. tékozló) kezéből kivette a végleges rendelkezési hatalmat; vagyonmegőrző, mert előnyben részesítette a leszármazókat/testvéreket, és csak végső soron engedte idegen kijelölését. Mai szemmel nyilván problematikus a kategorizálás és az értékítélet („nem méltó”), de a rendelkezés célja a családi vagyon családban tartása és a kiszolgáltatottság csökkentése.

Nagyon fontos kérdés a kötelesrész („*legiuita parte*”) kérdése. A kötelesrész a Calimach-kódex rendszerében is védelemben részesült: a végrendelkezési és elidegenítési tilalom alól a kötelesrész kivételnek számított, vagyis az első örökös szabadon rendelkezhetett az örökölt vagyonról a kötelesrész körébe vonható értékig. A 777. § szerint, ha a végrendelkező általánosan megtiltotta örökösének, hogy végrendelkezzék és a ráhagyott örökségről élők között rendelkezzen, akkor az örökös köteles a vagyont egészben a saját törvényes örököseire

34 Tóth Ádám meghatározása szerint „az utóöröklés speciális esete az ún. gyámrendelés (*substitutio pupillaris* vagy szellemi állapota miatt cselekvőképtelen személy esetén, *substitutio quasi pupillaris*), amikor a felmenő a végrendelkezésre képtelen lemenőnek a tőle megörökölt vagyonra utóörököszt nevez. Ez az utóörökös nevezés azonnal megszűnik, ha a lemenő a végrendelkezési képességet megszerzi. Az előörökös és az utóörökös viszonya kötött utóöröklés esetén sokban hasonlít a tulajdonos és a haszonélvező viszonyához, azzal a különbséggel, hogy az utóörökös halála, vagy a feltétel meghiúsulása esetén az előörökös a teljes rendelkezési jogot megkapja, az örökség korlátlan tulajdonosává válik.” Vö. Tóth, 8. lj. alatt hivatkozott mű, 3. o.

hagyni, akik megfelelően osztoznak; a „törvényes rész” (a kötelesrész) azonban mentes volt az ilyen terhek alól. Ha csak az elidegenítést tiltotta meg a végrendelkező, akkor az örökös végrendelkezhetett, de továbbra is köteles volt a vagyont a törvényes örököseire hagyni. Itt két, egymást erősítő korlát jelent meg: (i) rendelkezési korlát (végrendelkezési tilalom) és (ii) forgalmi korlát (elidegenítési tilalom). A „törvényes rész” kivétele a kötelesrész intézményéhez kapcsolható: a jogrendszer elismerte, hogy van egy minimum, amelyet még a végrendelkező sem köthet meg korlátlanul. A rendelkezés a fideikomisszum logikáját előlegezi: a vagyon „öröklési csatornáját” a végrendelkező a törvényes öröklés medrébe kényszeríti vissza.

Az előörökös pozícióját a moldvai kódex haszonélvezet-szerű jogállásban szintetizálta. A 778. § szerint a rendelt örökösnek addig a haszonélvezőhöz („*intrebuintătoriu de roduri*”) hasonló jogai és kötelességei vannak, amíg a hitbizományi helyettes be nem léphet az öröklésbe. Ez a fideikomisszum klasszikus technikája: az első örökös használhatja a vagyont és szedheti a gyümölcsöket, de a vagyon állagát meg kell őriznie a későbbi kedvezményezett számára. Vagyis a tulajdonosi szabadság funkcionálisan kettévált: egyfelől a jelenbeli hasznosítás, másfelől a jövőbeli végleges tulajdon.

A helyettesítések megszűnésére külön szabályok vonatkoztak (779-780. §§). A szokásos helyettesítés azonnal megszűnt, amint a rendelt örökös ténylegesen belépett az öröklésbe (vagyis, ha nem esett ki, a tartalékmechanizmus okafogyottá vált). A hitbizományi helyettesítés akkor szűnt meg, ha már nincs életben egyetlen helyettes sem, vagy megszűnik az az ok/feltétel, amiért a helyettesítést létrehozták. A pupilláris helyettesítés pedig a fiú 20. vagy a lány 18. életévének betöltésével ért véget. Elemző megjegyzés: a megszűnési szabályok is jól mutatják a két intézmény eltérő természetét. A szokásos helyettesítés pillanatnyi biztosíték; a hitbizományi helyettesítés viszont hosszú kötöttséget feltételez, amely csak a kedvezményezetti lánc kifutásával vagy a létrehozás feltételének elenyésztésével oldódott fel.

A Calimach-kódex a hitbizomány (*fideikomisszum*) fogalmát is definiálja, egyfelől különbséget tesz, az a helyzet közül, amikor a végrendelkező a családjára hagy egy birtokot a kötelesrészen felül, és elrendeli, hogy azt soha ne idegenítsék el; a másik a már tárgyalt hitbizományi helyettesítés, amikor az örököst kötelezi, hogy a hagyatékot (részben vagy egészben) hagyja tovább egy másik személyre (781. §). Vagyis a hitbizomány megragadható a vagyongorogalom oldaláról (elidegenítési és terhelési tilalommal), másfelől pedig a személyhez kapcsolódó továbbadási kötelezettség oldaláról (hitbizományi helyettesítés). Ha a hitbizományt a végrendelkező a családjából egy meghatározott személyre hagyta, akkor az csak annak leszármazóira száll; ha nincsenek leszármazók, a család más személyeire. Ha viszont a fideikomisszum általánosan a családra van hagyva, akkor

mindenkire kiterjed a családon belül; ha pedig a család minden tagja hiányzik, akkor még a vő és meny is sorra kerülhet, de csak akkor, ha a házassági kötelék halállal oldódott fel és nem más okból (781. §). A hitbizomány vagyonforgalom felől történő megragadása a rész a „családi vagyon” intézményi felfogását tükrözte. Ebben az esetben a hitbizomány nem egyéni vagyonjuttatás, hanem családi intézmény: a kedvezményezett kör meghatározása a „vérségi” (leszármazók) logikát preferálja, és kivételesen nyit az affinitási (vő/meny) irányba, de e körben szűk feltétellel. A család fogalma nem csak szociológiai kategória; a család a hitbizományi kötöttség esetén jogi vagyonthordozó egység volt. A forgalomkorlátozó (azt kizáró) hitbizomány kétségtelen, hogy gazdasági oldalról a tőke mobilitását fékezi, és a „holtak keze” által gyakorolt hosszú távú kontroll klasszikus példája. A legutolsó családi örökös, ha nincs gyermeke, és nincs reménye további gyermekekre, illetve nincsenek más örökösök/utódok, akkor a hitbizomány tárgyról tetszése szerint rendelkezhet, mert ekkor a hitbizomány ereje megszűnt (784. §). A hitbizomány addig indokolható, amíg fennáll a családi lánc. Ha a családi funkció elenyészik, a kötöttség értelmét veszti, és visszatért a magántulajdon a szabad rendelkezés rendjébe.

A másik román elődállam (Havasalföld) joga szintén megengedte az utóöröklést, csak nem szabályozta részletesen.³⁵

3. Első összehasonlító jogi következtetések

A két nagyon eltérő történelmi környezetben kialakult szabályozás összehasonlítását követően a következőket lehet leszögezni:

- a) Mindkét jogrendszer megengedő álláspontot fogadott el úgy a helyettes örökös nevezése (egyszerű helyettesítés), mint az utóörökös nevezés (hitbizományi helyettesítés) vonatkozásában.
- b) A magyar (1959 előtti) szokásjogban az örökös-helyettesítés mindkét formáját a szokásjog határozta meg, amelyet főként a bírói (kúriai) gyakorlat rögzített. A moldvai Calimach-törvénykönyv részletesen és tételesen szabályozta (kodifikálta) a jogintézményt, szintén mindkét változatban.
- c) Mindkét államban az egyszerű helyettesítésnél, ha az első örökös ténylegesen örökössé vált és megszerezte a hagyatékot, a helyettes joga automatikusan megszűnt. Lehetséges volt több „tartalék” (helyettes) örököst is sorba állítani.

35 Ilyés Kinga, Az utóöröklés hatályos romániai szabályozásának történeti háttere. Erdélyi Jogélet, 2025/2., 42.

d) Eltér a hitbizományi helyettesítés (utóörökös nevezés) esetében az első örökös jogi pozíciójának tartalma. A magyar jogban az első örökös csak „átmeneti” birtokos volt, akinek *inter vivos* és *mortis causa* rendelkezési joga tipikusan korlátozott volt, de ezeket a korlátokat a Kúria vezette le a szokásjogból, és kifejezett korlátozó végrendeleti kikötés hiányában vannak, akik ezt a levezetést túlzónak, az ösiség visszacsempészésének tartották. A román (moldovai) hitbizományi helyettesítés az első örökös pozícióját a helyzetet haszonélvező-szerű jogállással fejezte ki.

e) Magyarországon a hitbizományi helyettesítés megállapításához a gyakorlat kifejezett, félreérthetetlen végrendeleti formulát várt el és kétség esetén „viszszaterelte” az ügyet az egyszerű helyettesítéshez, míg a Calimach-kódex eleve részletes mintaszabályokat adott arra, hogyan lehet a továbbadást halálhoz vagy más feltételhez (élethelyzethez) kötni.

f) A magyar szokásjog később elvi korlátot húzott (modernizált): az utóöröklés csak egy fokban valósulhatott meg (a további utóörökös-nevezés hatálytalan), míg a román kódex logikája szerint a továbbadási kötelezettség elvileg többlépcsős is lehetett, és a kötöttség addig él, amíg van kedvezményezett vagy fennáll a rendeltetés oka.

A közjegyzői gyakorlat számára okozott nehézségeket Szécsi Ferenc közjegyző összegezte. Álláspontja szerint különösen vitatott kérdés volt a hitbizományi helyettesítés terjedelme: meddig, hány egymást követő fokon engedhető meg a helyettesített öröklés. A korabeli kúriai gyakorlat e tekintetben nem mutatott egységes képet. Egyes döntések csupán egyetlen fokig, vagyis a közvetlenül következő első helyettesített örökösre ismerték el a helyettesítés lehetőségét, míg más határozatok a kortársak közötti, időbeli korlát nélküli helyettesítést is elfogadhatónak tartották. Szécsi rámutatott arra, hogy e hullámozó bírói gyakorlattal szemben a jogirodalom inkább a korlátlan helyettesítés lehetőségét támogatta. Szécsi szerint a bizonytalan és változó ítélkezési gyakorlat helyett egységes, következetes judikatúra lett volna szükség.³⁶

g) A magyar anyagban az utóöröklés tipikus célja a többgenerációs vagyonomegkötés, de ezt a rendszer (különösen az egyfokúsítás révén) forgalomképességi okból szűkre fogta, míg a román kódex nyíltan „programozható” családi vagyopolitikát engedett.

h) Mindkét rendszer védte a kötelesrészt, de eltérő szerkezettel: Magyarországon a hitbizományi helyettesítés a kötelesrész/törvényes osztályrész tekintetében hatálytalan maradt, Moldvában pedig a „törvényes rész” kifejezett kivétel a végrendelezési szabadság alól.

36 Vö. Szécsi Ferenc, Dolgozatok a közjegyzőség köréből. Hatvan, 1910, 12-15. o.

4. Az utóöröklés tilalma a magyar jogban (1959. évi Polgári törvénykönyv)

A magyar magánjog szokásjogi korszakát lezáró első, 1959. évi Polgári törvénykönyv az utóöröklést megtiltotta.³⁷ Az utóöröklés tilalma a végrendekezési szabadság egyik lényeges korlátjaként jelentkezett: az előörökös jogát csorbító, történelmileg azonban mindvégig szilárdan jelenlévő intézményt a Ptk. kiiktatta a szabályozásból.³⁸

A régi Ptk. 645. § (1) bekezdése kimondta, hogy érvénytelen az örökhagyó olyan végrendeleti intézkedése, amely szerint az örökségben vagy annak egy részében valamely esemény vagy meghatározott időpont bekövetkeztétől kezdve az addigi örököst más személy váltja fel. A szabályozás egyértelműen kizárta annak lehetőségét, hogy az örökhagyó ne csupán saját halála esetére, egyszeri alkalommal rendelkezessen vagyonáról, hanem közvetve a halála utáni időszakra nézve is meghatározza a vagyontárgyak későbbi sorsát.

Az utóöröklés klasszikus modelljében az örökhagyó egy első örököst, úgynevezett előörököst nevez meg, aki az örökséget megszerzi, azonban annak tulajdonosi pozíciója csak időleges, mert valamely jövőbeli esemény vagy időpont bekövetkezésekor helyébe egy másik személy, az utóörökös lép. A régi Ptk. ezt a megoldást nem ismerte el, mert az ellentétesnek tartotta a modern magánjogi tulajdonfelfogással. A törvény abból indult ki, hogy az örökös az örökséget teljes joggal szerzi meg, és tulajdonosi státusza nem tehető az örökhagyó utólagos akaratának tartós függvényévé. Az örökhagyó akarata a halál bekövetkeztével teljesedik ki, de nem terjeszthető ki korlátlanul a halál utáni jogviszonyok további alakítására.

Ezt az elvi megfontolást erősítette meg a 645. §-hoz fűzött miniszteri indokolás is. Az indokolás szerint a végrendekezési szabadság helyes értelme csak az lehet, hogy az örökhagyó vagyonáról halála esetére egyszeri rendelkezési jogot kap, ám

37 Érdekeség, hogy az 1957. évi tervezet-változat még az utóöröklést fenn kívánta tartani. A tervezet utalt arra, hogy az utóörökléssel szemben gazdaságpolitikai kifogások hozhatók fel, megszüntetését mégsem tartotta indokoltnak, elsősorban két megfontolás alapján. Egyrészt arra hivatkozik, hogy a joggyakorlat e konstrukciót már ismeri, megszokta és ténylegesen alkalmazza. Másrészt abból indul ki, hogy az utóöröklés kizárása önmagában nem zárja el annak lehetőségét, hogy az örökhagyó a tulajdoni és a használati jogosultságokat eltérő személyek között ossza meg, például haszonélvezet alapításával. Ez utóbbi érv lényege abban ragadható meg, hogy a Tervezet az utóöröklés joghatását lényegében a haszonélvezethez kapcsolódó jogi helyzettel állítja párhuzamba. Mivel pedig a haszonélvezet intézménye nyilvánvalóan nem volt kiiktatható a magánjog rendszeréből, továbbra is fennmaradt volna annak lehetősége, hogy ugyanazon vagyontárgy tekintetében a használat és a rendelkezés joga különváljon egymástól. Ebből a tervezet arra a következtetésre jutott, hogy az utóöröklés eltörlése nem volna célszerű. Lásd Boóc, 24. lj. alatt hivatkozott mű, 12. o. A végleges megoldás feladta ezt az álláspontot.

38 Balogi Zsófia, A közös végrendelet és az utóöröklés intézményének fejlődéstörténete és szabályanyagának összehasonlító elemzése a készülő új polgári törvénykönyv egyes stációiban. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, 2010, 47., 271. o.

ezt a jogot nem gyakorolhatja több ízben oly módon, hogy ezáltal örököseit is tartósan megkösse. Az utóöröklés ezzel szemben azt eredményezné, hogy az örökhagyó rendelkezési joga nem érne véget a halálával, továbbhatna a jövőre nézve is. Ez a miniszteri indokolás szerint túlzott mértékben biztosítaná a végrendekezési szabadságot, miközben az előörököszt korlátozná tulajdonjogában, és részben megfosztaná a maga halála esetére szóló rendelkezés lehetőségétől is.³⁹

A tilalom mögött tehát kettős jogpolitikai megfontolás húzódott meg. Egyrészt a jogalkotó védeni kívánta a tulajdonosi jogállás teljességét: aki örökös-ként megszerzi a hagyatékot, az ténylegesen is teljes jogú tulajdonossá válik. Másrészt a szabály a forgalombiztonságot is szolgálta. Ha ugyanis az örökhagyó hosszabb időre előre meghatározhatná, hogy egy vagyontárgy később kire szálljon át, az akadályozná a tulajdon szabad forgalmát. Az utóöröklés tilalma ezért a magánjogi forgalom zavartalanságának garanciájaként jelent meg.

A jogszabály ugyanakkor nem zárta ki teljes egészében a jövőbeli eseményhez vagy időponthoz kötött vagyonjuttatásokat. A 645. § (1) bekezdésének második mondata szerint az elsősorban nevezett örökös halála esetére történt örökösnevezés helyettes örökösnevezésként érvényesülhetett, amennyiben annak feltételei fennálltak.⁴⁰ Ez azt jelentette, hogy ha az elsőként megjelölt örökös ténylegesen nem válhatott örökössé – például azért, mert az örökhagyó előtt meghalt, vagy kiesett az öröklésből –, akkor a helyébe lépő személy nevezése nem utóöröklésnek, hanem helyettes örökösnevezésnek minősült. A törvény tehát nem minden többlépcsősnek tűnő rendelést tiltott, csak azt, amely az örökség már bekövetkezett megszerzését követően kívánta volna az örököszt egy másik személlyel felváltani. A régi Ptk. alkalmazásának időszakából mindössze egyetlen olyan közzétett bírósági döntést sikerült a szakirodalomban azonosítani, amelyben a bíróság az utóörökös-nevezést érvénytelennek minősítette. Ennek egyik magyarázatát abban látták, hogy ebben az időszakban igazoltan csekély volt a végintézkedések száma a joggyakorlatban, másfelől pedig az sem zárható ki, hogy az örökhagyók elfogadták a jogalkotó szándékát, és ezért nem törekedtek utóörökös rendelésére. A hivatkozott jogesetben⁴¹ az örökhagyó akként rendelkezett végrendeletében, hogy a házasingatlanban fennálló illetőséget a felesége örökölje, majd úgy folytatta: „feleségem halála után a házrészemet a következőknek ajándékozom: HA-nak, ML-nek és SM-nek.” A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint ez az utóbbi kikötés a régi Ptk. 645. § (1) bekezdése alapján érvénytelennek tekintendő. Ugyanakkor az utóörökös-nevezést érintő

39 Sóth Lászlóné, A végintézkedések. Budapest, 2001, 172. o.

40 Vékás Lajos, Magyar polgári jog. Öröklési jog. Budapest, 2010, 6. jav. kiad., 80-81. o.

41 BH 1992.4.246.

érvénytelenség a végrendelet többi rendelkezésére nem terjed ki, vagyis azok érvényességét nem érinti (rég. Ptk. 652. §).⁴²

A 645. § (2) bekezdése további fontos különbségtételt tartalmazott. Eszerint az utóöröklés tilalma nem zárta ki a feltételtől vagy időponttól függő hagyományrendelést. A hagyomány ugyanis nem örökös jogállást keletkeztet, hanem meghatározott vagyontárgyra vagy vagyoni szolgáltatásra vonatkozó juttatást biztosít. A törvény tehát megengedte, hogy az örökhagyó valamely vagyontárgyat jövőbeli feltétel vagy időpont bekövetkezéséhez kötötten juttasson hagyományosnak, ugyanakkor az ilyen rendelkezést szigorú korlátok közé szorította. Az, aki a hagyomány tárgyát megszerezte, a feltétel vagy időpont bekövetkezéséig sem élők között, sem halál esetére nem rendelkezhetett az adott vagyontárgyról. Ingatlan esetében az ingatlannyilvántartásba elidegenítési és terhelési tilalmat kellett bejegyezni. E megoldásból jól látható, hogy a jogalkotó a hagyomány körében hajlandó volt bizonyos időleges kötöttséget elfogadni, de kizárólag szűkebb, pontosabban körülhatárolt keretek között. A szabályozás a jóhiszemű harmadik személyek védelméről sem feledkezett meg. A törvény kimondta, hogy a hagyomány tárgyra vonatkozó korlátozás nem érinti a harmadik személy jóhiszeműen és ellenérték fejében szerzett jogát. Ez a rendelkezés ismét a forgalombiztonság elsődlegességét mutatja: még ott is, ahol a jog megengedte a feltételes hagyományt, a külső jogviszonyok stabilitását fontosabbnak tekintette annál, mint hogy az örökhagyói akarat minden körülmények között maradéktalanul érvényesüljön.

Az utóöröklés tilalmának időbeli alkalmazásához kapcsolódott a Ptké. 93. §-a. E szerint, ha az öröklés a Polgári törvénykönyv hatálybalépése előtt nyílt meg, az utóöröklésre akkor is a korábbi jogot kellett alkalmazni, ha maga az utóöröklés csak a Ptk. hatálybalépése után következett be. Az átmeneti szabály lényege az volt, hogy az öröklési jogviszonyokat annak a jognak alapján kell elbírálni, amely az öröklés megnyílásakor hatályban volt. Ez a rendelkezés a jogbiztonságot szolgálta, hiszen kizárta, hogy egy már megnyílt öröklés jogi megítélése utóbb, az új kódex hatálybalépése miatt megváltozzon.

Következésképpen a régi Ptk. az utóöröklést következetesen elutasította, mert azt a végrendelet szabadság megengedhetetlen túlfeszítésének tekintette. A szabályozás középpontjában az állt, hogy az örökhagyó halála esetére csak egyszer rendelkezhet vagyonáról, az örökös pedig a hagyatékat teljes jogú tulajdonosként szerezze meg. A tilalom így szolgálta a tulajdon szabadságát, az örökös autonómiáját és a vagyonforgalom biztonságát. 2001-ben Tóth Ádám így összegezte: „Mindannyian tudjuk, hogy ez az intézmény gyakorlatilag halott; a magyar jogéletben elvértve fordul csak elő olyan végrendelet, amely utóhagyományt rendel, így

42 Vö. Szili Zoltán és Szili Emese, Gondolatok az elő- és az utóörökös jogállásáról. *Közjegyzők Közlönye*, 2022/2., 44. o.

az ingatlan-nyilvántartási gyakorlat nagy valószínűséggel ingerülten fogadná, ha egy utóhagyományos javára elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzését kísérelnénk meg a Ptk. 645. § (2) bekezdése alapján. Megállapítható, hogy az utóöröklést elfelejtette mind a gyakorlat, mind az elmélet.⁴³

5. Az utóöröklés tilalma a román jogban (1864. évi Polgári törvénykönyv)

A román jogban a tilalom jóval korábbi (1864), mint a magyar jogban (1959), és ez a román polgári jogi kodifikáció francia modellkövetésével magyarázható. Ezért röviden ki kell térni a francia jogtörténeti fejleményekre is.⁴⁴ A francia jogban az utóöröklés a feudális és a korai polgári vagyon egyben tartásának hagyományos eszköze volt, ám a hangsúly a modern korban már egyértelműen a visszaszorítására és tilalmára került. Az 1789-es forradalom jelentett fordulópontot, mert az utóöröklést kifejezetten feudális eredetű, a vagyoni egyenlőtlenségeket konzerváló intézménynek tekintették, ezért eltörölték (1792), és további kikötését megtiltották.⁴⁵ A tiltás mögött elsősorban a jogi egyenlőség eszméje állt: a jogalkotó a nemesi előjogok lebontását és a nagybirtok örökletes lekötésének megszüntetését kívánta elérni. Ehhez szorosan kapcsolódtak gazdasági megfontolások is, mivel a több nemzedékre lekötött vagyon akadályozta a tulajdon szabad forgalmát, korlátozta a piac működését, és visszafogta a hitelélet fejlődését. Különösen fontos érv volt a hitelezővédelem: a jogalkotó nem akarta tovább tűrni, hogy jelentős vagyontárgyak kizárólag az előörökös köztes jogállására hivatkozva kivonhatók legyenek a végrehajtás alól. Az ingatlanokra nézve a tilalom azzal a következménnyel is járt, hogy nőtt a szabadon megterhelhető, jelzáloggal fedezhető vagyon köre, ami kedvezett a hitelpiac bővülésének.⁴⁶ A napóleoni korszakban sem tértek vissza a klasszikus utóörökléshez. A Code civil fenntartotta a *substitution fidéicommissaire* elvi tilalmát (896. cikk) és csak kivételes, védelmi célú esetekben engedett meg helyettesítési formákat, például kiskorú vagy cselekvőképtelen örökös érdekében. Ez azt mutatja, hogy a jogalkotó továbbra is elutasította a vagyon több nemzedékre szóló, általános lekötését, még ha szűk körben szükségesnek tartott is bizonyos kivételeket. A francia jogfejlődés fő iránya tehát az maradt, hogy az utóöröklést mint feudális,

43 Tóth, 8. lj. alatt hivatkozott mű, 3. o.

44 Ilyés, 35. lj. alatt hivatkozott mű, 40–42. o.

45 *Allorant, Pierre és Tanchoux, Philippe*, Introduction historique au droit: cours intégral et synthétique. Issy-les-Moulineaux, 2019, 156–157. o.

46 *Gasparini, Éric és Gojoso, Éric*, Introduction historique au droit et histoire des institutions. Issy-les-Moulineaux, 2015, 359–360. o.

forgalomkorlátozó és társadalmilag hátrányos megoldást kizorítsa a rendes öröklési jogból.

A Havasalföld és Moldova egyesüléséből (1859) a modern Románia fokozatosan jött létre és vált függetlenné. A modern polgári jogi kodifikációval az utóöröklés intézménye a román jogban hivatalosan is megszűnt. Az 1865. december 1-jén hatályba lépett Polgári törvénykönyv, amely Alexandru Ioan Cuza fejedelem reformpolitikájának egyik legfontosabb eredménye volt, alapvetően a nyugat-európai polgári kódexek – mindenekelőtt a francia, kisebb mértékben a belga és az olasz jog – mintáit követte, ugyanakkor bizonyos elemekben a korábbi román jogi hagyományokhoz is kapcsolódott.

E modernizációs fordulat egyik világos megnyilvánulása a 803. cikk rendelkezése volt, amely (mint a francia *Code civil* 896. cikkének szó szerinti megfelelője) kifejezetten tilalmazta az utóöröklést. A szabály szerint semmisnek minősült minden olyan végrendeleti vagy ajándékozási kikötés, amely az első juttatásban részesülőt arra kötelezte, hogy a megszerzett vagyont megőrizze, majd később egy harmadik személyre ruházza át. A tilalom a végrendeleti juttatásokra és az ajándékozás különböző formáira is kiterjedt, függetlenül attól, hogy élők között vagy halál esetére történt a vagyonrendelés. A végrendeleti utóöröklés lényege abban állt, hogy az örökhagyó ugyanarra a vagyontárgyra egymást követő jogosultti rendet állapított meg: az első személy megszerezte ugyan a vagyont, de nem rendelkezhetett vele teljes tulajdonosi szabadsággal, mert köteles volt azt később egy másik, előre meghatározott személynek továbbadni. E megoldásból következően a vagyontárgy ténylegesen sohasem vált az első örökös szabadon forgalomképes tulajdonává, hanem a jövőre irányított rendelkezési láncolat részévé vált.

Az utóöröklés tilalmát többféle megfontolás támasztotta alá. Kétségtelen, hogy szerepet játszottak politikai szempontok is, különösen a rendi jellegű, családon belüli vagyonkoncentráció visszaszorításának igénye, valamint jogtechnikai nehézségek is, hiszen a jövőbeni személyek javára történő, feltételes vagy késleltetett vagyonrendelések komoly szabályozási problémákat vetettek fel. A legerősebb érv azonban gazdasági természetű volt. Az utóöröklés a vagyon elidegeníthetetlenségéhez vezetett, ez pedig akadályozta a hitelviszonyok fejlődését, korlátozta a vagyontárgyak szabad forgalmát, és ellentétben állt a korszak liberális gazdaságfelfogásával.⁴⁷ Különösen a földtulajdon területén mutatkoztak meg az utóöröklés hátrányai, mivel a lekötött birtok a mezőgazdasági termelés korszerűsítésének és a tőkemozgásnak is útjában állt éppen abban az időszakban, amikor a modern ipari és piaci viszonyok kibontakozása nagyobb gazdasági rugalmasságot követelt.

47 Chirică, Dan, *Drept civil: Succesiuni și testamente*. București, 2003, 61. o.

A jogalkotói érvelés középpontjában ezért az a felismerés állt, hogy az utóöröklés összeegyeztethetetlen a polgári jog alapelveivel, mindenekelőtt a tulajdon szabad forgalmának követelményével. Az olyan rendelkezést, amely az örököszt vagy a megajándékozottat tartós elidegenítési kötöttség alá helyezte, a tulajdonosi autonómia indokolatlan korlátozásának tekintették. Bár a korabeli román polgári jog bizonyos kivételes esetekben elvileg elismerte az elidegenítési tilalmak létjogosultságát, az utóöröklésnél nem látta fennállni azt a méltányolható, súlyos érdeket, amely ilyen korlátozást indokoltta tehetett volna. Különösen kifogásolták azokat a rendelkezéseket, amelyek előre meghatározott öröklési rendet rögzítettek annak biztosítására, hogy a vagyon tartósan ugyanazon családi körben maradjon. Az ilyen megoldást az örökös magánautonómiájának sérelmeként és a szabad rendelkezési jog túlzott megkötéseként értékelték.

A tilalom kialakulásában meghatározó szerepet játszott a francia Code civil mintája, amely a román kodifikáció egyik legfontosabb forrása volt.⁴⁸ A román jogalkotás történeti célkitűzései között kiemelt helyet kapott a vagyon szabad mozgásának elősegítése és a dinasztikus jellegű, több nemzedékre kiterjedő vagyonlekötések felszámolása. Az utóöröklés kizárásával a törvényhozó tudatosan a modern öröklési jog irányába mozdította el a rendszert, amelyben nagyobb hangsúlyt kapott az egyenlőség, a forgalomképesség és a gazdasági mobilitás. E szemlélet a XX. század eleji bírói gyakorlatban is megerősítést nyert. A román bíróságok – részben a francia joggyakorlat hatására – következetesen semmisnek tekintették azokat a hitbizományi helyettesítéseket is, amelyeket még a korábbi román jog alapján próbáltak végrendeletileg létrehozni. Álláspontjuk szerint ezek mögött nem állt olyan, a jogrend által elismert és védhető jogosultság, amelyre „szerzett jogként” hivatkozni lehetett volna. Ennek eredményeként 1864-től kezdődően az utóöröklés a román jogban egyre inkább feudális eredetű, anakronisztikus intézményként jelent meg, amely nem volt összeegyeztethető a modern polgári jog alapelveivel.

Az 1864-es román Polgári törvénykönyv ugyan megtiltotta az utóöröklést, a gyakorlatban mégis több olyan megoldás fennmaradt, amelyek részben továbbvitték annak logikáját. Ilyen volt például az erkölcsi alapú továbbadási kötelezettség, amikor az örökös jogi kényszer nélkül, az örökhagyó akaratát és a családi hagyományt tiszteletben tartva adta tovább a vagyont. Hasonló szerepet töltött be a maradványhagyomány is, amelynél az első jogosult a ráhagyott vagyont élete során szabadon felhasználhatta, és csak az halálakor ténylegesen megmaradó rész szállt át a következő személyre. Ugyancsak ide sorolható a kettős feltételes hagyomány, amelynél az örökhagyó ugyanazt a vagyontárgyat először

48 A francia Polgári törvénykönyv átvételéről lásd *Veress Emőd*, Hét-hét érv az „idegen” jog átültetése ellen és mellett: Az 1864. évi román polgári törvénykönyvről. Jogtudományi Közöny, 2024/6., 273–282. o. <https://doi.org/10.59851/jk.79.06.1>

egy személynek juttatta, de úgy rendelkezett, hogy ha egy meghatározott feltétel bekövetkezik (például az első jogosult leszármazók nélkül hal meg), az első jogosult joga megszűnik, és a vagyontárgy egy másik, előre kijelölt személyre száll át.⁴⁹ Emellett alkalmazható volt a közönséges helyettesítés is, amikor az örökhagyó arra az esetre nevezett meg másik örököst vagy hagyományost, ha az elsőként kijelölt személy valamilyen okból kiesik. Ezek a megoldások nem minősültek tiltott utóöröklésnek, mégis azt mutatják, hogy az intézmény mögött álló társadalmi igény a törvényi tilalom ellenére is tovább élt.⁵⁰

6. Második összehasonlító jogi következtetések

A második korszak vonatkozásában mindkét jogrendszerben közös, hogy ez a tilalom időszaka. A magyar és a román jog az utóöröklés tilalmának kimondásával azonos végkövetkeztetésre jutott, azonban e tilalom mögött részben eltérő jogfejlődési indokok és hangsúlyok álltak.

- a) A román jog már az 1864. évi Polgári törvénykönyvben kizárta az utóöröklést, mégpedig döntően a francia Code civil mintáját követve, amely a feudális eredetű vagyonekötések felszámolását és a tulajdon szabad forgalmának biztosítását tekintette elsődleges célnak. Ezzel szemben a magyar jog csak az 1959. évi Polgári törvénykönyvben fogalmazta meg kifejezetten e tilalmat, és bár a forgalombiztonság itt is lényeges szerepet kapott, a szabályozás indokolásában hangsúlyosabban jelent meg a végrendelezési szabadság korláta-
inak kijelölése, valamint az örökös tulajdonszerzés teljességének védelme. Míg tehát a román megoldás elsősorban modernizációs és antifeudális összefüggésben értelmezhető, addig a magyar szabályozás inkább a polgári jogi tulajdonfelfogás következetes érvényesítésének eszközeként ragadható meg.
- b) A két jogrendszer közös kiindulópontja az volt, hogy az örökhagyó halála esetére szóló rendelkezési joga nem terjedhet ki korlátlanul a halálát követő jogviszonyok hosszabb távú alakítására. A magyar jog ezt azzal fejezte ki, hogy érvénytelennek nyilvánította az olyan végrendeleti intézkedést, amely szerint az örökségben vagy annak egy részében valamely jövőbeli esemény vagy meghatározott időpont bekövetkeztével az addigi örököst más személy

49 Vagyis az örökhagyó ugyanarra a vagyontárgyra két külön hagyományt állít fel ellentétes feltételekkel: az elsődleges hagyományost (*primus legatarius*) felbontó feltétellel, a másodlagos hagyományost (*secundus legatarius*) pedig felfüggesztő feltétellel.

50 Vö. Ilyés, 35. l. alatt hivatkozott mű, 44–46. o.

váltja fel. A norma mögött az a felfogás húzódott meg, hogy az örökös az örökséget teljes jogú tulajdonosként szerzi meg, és e pozíciója nem tehető az örökhagyó tartósan továbbható akaratának függvényévé. Hasonló eredményre jutott a román jog is, amely az 1864. évi Polgári törvénykönyv 803. cikkében semmisnek minősítette azokat a végrendeleti vagy ajándékozási kikötéseket, amelyek az első jogosultat a vagyon megőrzésére, majd későbbi továbbadására kötelezték. A román szabályozás azonban tágabb körben, nemcsak a végrendeleti, hanem az élők közötti juttatásokra is kiterjesztette a tilalmat, ami a vagyonlekötés minden formájával szembeni következetes fellépést tükrözi.

c) A tilalom jogpolitikai indokai mindkét jogban a tulajdon szabadságának és a forgalombiztonságnak a védelméhez kapcsolódtak, de eltérő hangsúlyozással. A magyar jogi indokolás elsősorban abból indult ki, hogy a végrendelezési szabadság helyes értelme szerint az örökhagyó csupán egyszer, a saját halála esetére rendelkezhet vagyonáról, és e jogát nem gyakorolhatja oly módon, hogy ezzel örököseit tartósan megkösse. Az utóöröklés tehát azért minősült elfogadhatatlannak, mert az előörököst korlátozta tulajdonjogában, és részben megfosztotta attól a lehetőségtől is, hogy a maga halála esetére szabadon rendelkezessen. A román jogban ezzel szemben a gazdasági megfontolások még erőteljesebben jelentek meg: az utóöröklést a vagyon elidegeníthetetlenségéhez vezető, a hitelélet fejlődését akadályozó, a földtulajdon forgalomképességét korlátozó módszernek tekintették. A román tilalom kifejezetten társadalom- és gazdaságpolitikai célt is szolgált: a dinasztikus, több nemzedékre kiterjedő vagyonlekötések felszámolását és a modern polgári tulajdonviszonyok megerősítését.

d) Lényeges különbség mutatkozik a tilalom alóli kivételek és a funkcionális pótlómegoldások területén is. A magyar Ptk. kifejezetten fenntartotta annak lehetőségét, hogy az elsősorban nevezett örökös halála esetére történt rendelkezés bizonyos feltételek mellett helyettes örökösnevezésként érvényesüljön, továbbá megengedte a feltételtől vagy időponttól függő hagyományrendelést is. Ez utóbbi esetben ugyanakkor szigorú korlátokat állított fel: a hagyomány tárgyát megszerző személy a feltétel vagy időpont bekövetkeztéig nem rendelkezhetett szabadon az adott vagyontárgyról, ingatlan esetén pedig elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzésére is sor kerülhetett. A jogalkotó ezzel azt jelezte, hogy bizonyos időleges kötöttségek a hagyomány körében még elfogadhatók, feltéve, hogy a harmadik személyek jóhiszemű szerzését és a forgalombiztonságot nem veszélyeztetik. A román jogban ezzel szemben inkább az figyelhető meg, hogy bár a klasszikus utóöröklés tilalma egyértelmű volt, a gyakorlat mégis fenntartott olyan megoldásokat (például a maradványhagyományt, a kettős feltételes hagyományt vagy a közönséges helyettesítést),

amelyek részben továbbörökítették az intézmény mögött álló társadalmi igényt. Ez arra utal, hogy a jogrendszer formálisan szakított ugyan az utóörökléssel, de annak funkcionális helyettesítői bizonyos mértékig tovább éltek.

A magyar és a román jog egyaránt a modern polgári joggal összeegyeztethetetlen intézménynek tekintette az utóöröklést, mivel az sérti a tulajdonosi autonómiát, gyengíti az örökös önálló jogállását, és akadályozza a vagyon szabad forgalmát. A két szabályozás közötti különbség elsősorban a tilalom eltérő történeti kialakulásában és indokolásában ragadható meg.

7. Az utóöröklés szabályozása (tilalma) a hatályos magyar jogban (2013. évi Polgári törvénykönyv)

A hatályos magyar öröklési jog az utóöröklés kérdésében lényegében az 1959. évi Ptk. megoldását viszi tovább, de azt letisztultabb és rendszerszerűbb formában szabályozza, és az általános tilalom rendjén túl is lép. A 2013. évi V. törvény főszabályként érvénytelennek tekintti az olyan végrendeleti rendelkezést, amely szerint az örökségben vagy annak meghatározott részében valamely eseménytől vagy időponttól kezdve az addigi örököst más személy váltja fel (7:28 § 1. bek)⁵¹. Ezzel a jogalkotó egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy az örökhagyó végintézkedési szabadsága nem terjedhet odáig, hogy több egymást követő generációra nézve tartósan és kötelező erővel meghatározza vagyona jogi sorsát. Az utóöröklés általános tilalmának indoka kettős: egyrészt védi a forgalombiztonságot és a hagyaték tárgyainak szabadabb forgalomképességét, másrészt biztosítja, hogy az elsőként örökössé váló személy rendelkezési autonómiája ne ürrőljön ki egy távoli, jövőbeni várományos érdekében.

A szabályozás világosan elhatárolja egymástól a helyettes örökös és az utóörökös alakzatát. A helyettes örökös nevezése megengedett: az örökhagyó arra az esetre jelölhet másik örököst, ha az elsőként nevezett örökös az öröklésből kiesik. Ilyenkor azonban nem egymás utáni öröklésről van szó, hanem feltételes, alternatív örökösrendelésről. A helyettes örökös joga nem az első örökös halála vagy későbbi sorsa alapján nyílik meg, hanem attól függ, hogy az elsőként nevezett személy az örökhagyó utáni öröklésben egyáltalán részt vehet-e. E megkülönböztetés azért bír alapvető jelentőséggel, mert a magyar jog éppen azt nem engedi meg, hogy az örökhagyó a már megszerzett hagyatékra nézve későbbi időpontra újabb, kötelező öröklési rendet állapítson meg.

51 Vékás Lajos, Öröklési jog. Budapest, 2026, 87. o. <https://doi.org/10.55413/193.A2600102.POJ>

A hatályos Ptk. ugyanakkor két kivételes esetben mégis elismeri az utóörökös-nevezés érvényességét. Az első a házastárs javára rendelt előöröklés esete: az örökhagyó érvényesen nevezhet utóörököszt az elsősorban örökösnek nevezett házastársa halála esetére, a házastársra háramlott hagyaték tekintetében.⁵² Orosz Árpád azért gondolta indokoltnak ezt a módosítást, mert „a végrendelezők gyakran azt tartják helyénvalónak, hogy a túlélő házastársuk legyen az örökösük, azt viszont nem tartják kívánatosnak, hogy a túlélő házastársuk halála esetén annak törvényes örökösei örököljék a tőle származó hagyatékot [...] Ha az örökhagyó házastársának van egy más kapcsolatából származó gyermeke, s az örökhagyó kívánja ugyan, hogy utána teljes egészében a házastárs örököljön, azonban nyomós oka van annak elkerülésére, hogy később ezt a vagyონrészt – szemben például az általa második helyre sorolt vér szerinti gyermekével – a házastárs gyermeke örökölje”.⁵³ Valóban, jól szemlélteti az utóöröklés gyakorlati jelentőségét a Ptk. által elismert körben az az élethelyzet, amikor az örökhagyó egy korábbi házasságának megszűnését – akár az első házastárs halála, akár válás folytán – követően új házasságot köt, miközben a korábbi kapcsolatból származó gyermekei érdekeinek védelmét továbbra is biztosítani kívánja. Ilyen családi konfigurációban az örökhagyó méltányolható célja lehet, hogy egyrészt gondoskodjék a vele együtt élő vagy öt túlélő új házastárs anyagi biztonságáról, másrészt elkerülje, hogy a korábbi házasságból származó gyermekek a családi vagyonból ténylegesen kiszoruljanak. E cél elérése érdekében úgy rendelkezhet, hogy halála esetén vagyona elsődlegesen a túlélő házastársra szálljon, azzal a kötelezettséggel terhelten, hogy azt kezelje, megőrizze, és halálakor a korábbi házasságból származó gyermekek javára továbbadja. Az ilyen rendelkezés funkciója abban ragadható meg, hogy képes egyensúlyt teremteni a házastársi gondoskodás igénye és a vérségi leszármazók hosszabb távú vagyoni védelme között: a túlélő házastárs nem marad azonnali jogi és gazdasági biztosíték nélkül, ugyanakkor a vagyon végső rendeltetése is összhangban marad az örökhagyó családi és vagyoni preferenciáival.

Az utóöröklés szempontjából kulcskérdés, hogy az előörökös milyen terjedelemben rendelkezhet a hagyatékkal. Az Indokolás a házastárs szabad rendelkezési jogából indul ki, de valójában a törvényszöveg ennél szűkebb megoldást tükröz. A Ptk. alapján ugyanis az utóörökös nevezése a házastárs visszerhes rendelkezési jogát, valamint a szokásos mértékű ajándékozást nem érinti⁵⁴,

52 Ez az eset, amelynek Vékás Lajos már a régi Ptk. rendszerében indokoltnak tartotta az utóöröklés elismerését, leszögezve, hogy „a mai gyakorlatban is nemegyszer hasznos volna, ha az örökhagyó nevezhetne utóörököszt: pl. szerzői (szabadalmi) díj örököséül nevezett második házastárs halála után utóöröklés formájában örökölhethetnek ezeket a díjakat az örökhagyó első házasságából származó leszármazói.” Vö. Vékás, 40. l. alatt hivatkozott mű, 80. o. Ez a régi Ptk. szerint nem volt lehetséges.

53 Orosz Árpád és Weiss Emília, *Öröklési jog – anyagi jog*. Budapest, 2014, 63. o.

54 Vékás, 51. l. alatt hivatkozott mű, 87. o.

vagyis a házastárs az érintett vagyont használhatja és hasznosíthatja, de azon túlmenően alapvetően visszterhesen idegenítheti el vagy terhelheti meg. Ebből az is következik, hogy az elidegenített vagyontárgy helyébe lépő ellenérték sem kerülhet ki az utóöröklés hatálya alól, mert ellenkező esetben a törvény által biztosított utóöröklési védelem kiüresedne.⁵⁵ A Ptk. azt sem rendezi, hogy milyen jogvédelmi eszköz illeti meg az utóörököst, ha az előörökös házastárs túllépi rendelkezési jogának korlátait. Tőkey Balázs szerint kétséges, hogy az utóörökös ilyenkor a jogügylet érvénytelenségére hivatkozhatna, mivel a törvény az ilyen ügyleteket nem minősíti kifejezetten sem semmisnek, sem megtámadhatónak, és azok elsősorban nem a törvénybe, hanem a végintézkedésbe ütköznek. A fedezetelvonó jellegre alapított fellépés is problematikus, mert az utóörökös csupán várományos, ezért kérdéses, hogy rendelkezik-e keresetőségi joggal. Tőkey véleménye alapján ezért az az álláspont tűnik megalapozottabbnak, hogy az utóörökös csak az előörökös halála után, már tényleges jogutódként érvényesíthet kártérítési igényt az előörökös örököseivel szemben.⁵⁶ Tőkey álláspontja vitatható, mert ha a Ptk. az előörökös házastárs rendelkezési jogát maga korlátozza, akkor az e korlátokat túllépő ügylet nem egyszerűen a végintézkedésbe, hanem a törvény által védett utóöröklési rendbe ütközik; ebből következően az utóörökös várománya nem pusztán remény, hanem jogilag oltalmazott pozíció. Ugyanakkor Tőkeynek abban igaza van, hogy az utóörökös védelme nem megfelelően kidolgozott. Védhető megoldás, a pozitív megállapítási kereset lenne: az utóörökös azt kérhetné, hogy a bíróság állapítsa meg az utóöröklési jogviszony fennállását, továbbá azt, hogy a konkrét vagyontárgy, illetve annak helyébe lépő ellenérték vagy cserevagyon, továbbra is az utóöröklési rend alá tartozik, és az előörökös házastárs rendelkezési joga csak a Ptk. 7:28. § (3) bekezdésében megengedett körben áll fenn. A Ptk. ugyanis kifejezetten csak a házastárs visszterhes rendelkezési jogát és a szokásos mértékű ajándékozást hagyja érintetlenül, az eljárásjog pedig megengedi a megállapítási keresetet, ha a jogvédelemhez erre van szükség és marasztalás még nem kérhető. Ugyanakkor ennek a pernek a hatékonysága bizonytalan; a megállapítási keresetet eleve szűk körben engedi a törvény: akkor, ha marasztalás még nem kérhető, és a felperesnek külön jogi érdeke fűződik a pusztán megállapításhoz; a kúriai és alkotmánybírósági gyakorlat is preventív, kivételes keresettípusként kezeli. Az utóörökös oldaláról ez valóban gyenge, bizonytalan út. Ráadásul a fedezetelvonásra épített kereset sem megfelelő megoldás, mert a fedezetelvonó szerződés megtámadásához a követelésnek már

55 Tőkey Balázs, A végintézkedési szabadság korlátai az új Ptk.-ban. *Forum. Acta Juridica et Politica*, 2014/2., 205. o. Ellentétes álláspontot foglal el Vékás Lajos professzor, aki szerint „az utóörökös-nevezés tehát ún. maradék-utóöröklés jelent: az utóörököst az a vagyon illeti majd meg, ami az előörökös házastárs halála után maradt.” *Vö. Vékás*, 51. lj. alatt hivatkozott mű, 87. o.

56 Tőkey, 55. lj. alatt hivatkozott mű, 205. o.

a szerződéskötéskor is léteznie kell, és a perindításkor igényállapotba kell kerülnie. Az utóörökös várománya ezzel szemben tipikusan nem ilyen, az előörökös életében rendszerint még nem kikényszeríthető. Ezért Tókeynek igaza van abban, hogy az előörökös életében az utóörökösnek nincs igazán erős, klasszikus peres kereseti joga. *De lege lata*, véleményem szerint az a megközelítés fenntartható, hogy az utóörökös úgy lépjen fel a hagyaték megnyílásakor, mint hagyatéki hitelező az őt megillető vagyoni érték vonatkozásában. A legtisztább *de lege ferenda* megoldás az lenne, ha a Ptk. előírná a megtámadhatóság szankcióját arra az esetre, ha a házastárs előörökös átlépné a rendelkezési jogát keretező törvényi korlátokat.

A második kivétel a hatályos magyar jogban az utóöröklés tilalma alól az a sajátos helyzet, amikor az elsősorban örökösnek nevezett leszármazó a hagyaték megnyílásakor nem rendelkezik végrendelkezési képességgel, és úgy hal meg, hogy e képességet később sem szerzi meg⁵⁷. Ez utóbbi megoldás a klasszikus *substitutio pupillaris* modern megfelelőjeként értelmezhető. Mindkét kivétel mögött az a jogpolitikai megfontolás húzódik meg, hogy az utóöröklés megengedése csak ott indokolt, ahol az nem sérti érdemben az előörökös végintézkedési szabadságát, vagy ahol más, méltányolható családvédelmi szempont igazolja a főszabály alóli eltérést. Az utóöröklés tilalma alóli első kivételhez viszonyítva leszármazó előörökös esetében a törvény kevésbé épít külön öröklési jogi korlátokra: az ő rendelkezési jogát alapvetően a cselekvőképességi szabályok határozzák meg. A jogalkotó abból indul ki, hogy ahol az előörökös végintézkedési képessége eleve hiányzik, ott az utóörökös rendelete nem jelent a végintézkedési szabadság szempontjából valódi sérelmet.

A szabályozás fontos sajátossága, hogy az utóöröklés megengedett eseteit is szűken kell értelmezni. Csak elsősorban nevezett örökös után lehet utóörököst állítani, ezért az utóörökös után újabb utóörökös nevezésére nincs lehetőség. A magyar jog tehát általánosan tiltja az utóöröklést és a kivételek továbbépítését is kizárja. Ez a megoldás megerősíti, hogy a törvény nem kíván többfokú, generációkon átívelő öröklési láncolatokat elismerni, hanem kizárólag kivételes, funkcionálisan indokolt esetekben enged teret az eltérésnek.

A hatályos magyar jog az utóörökléshez továbbra is alapvetően bizalmatlanul viszonyul. A szabályozás középpontjában nem az örökös akarat időben korlátlan kiterjesztése, hanem a hagyaték forgalomképességének, az örökös rendelkezési autonómiájának és az öröklési jogviszonyok átláthatóságának védelme áll. A Ptk. ezért az 1959. évi megoldást nem egyszerűen fenntartja, hanem rendszerré szervezi: főszabállyá teszi az utóöröklés tilalmát, és csupán két, szűken értelmezhető esetben engedi meg azt. A magyar jog következetesen a helyettes

57 Vékás, 51. lj. alatt hivatkozott mű, 87–88. o.

örökös nevezését tekinti a végintézkedési szabadság rendes eszközének, míg az utóörökös-nevezést kivételes, külön igazolást igénylő intézményként kezeli.

8. Az utóöröklés szabályozása a hatályos román jogban (2009. évi Polgári törvénykönyv)

A magyar joggal ellentétben, majdnem másfél évszázados tilalom után, a román jogalkotó újragondolta az utóöröklés tilalmát, és megengedő, de ugyanakkor korlátozó szabályozást fogadott el.⁵⁸ A hatályos román Polgári Törvénykönyv az utóöröklést (a román jog által jelenleg is használt terminológia szerint: hitbizományi helyettesítést) az ingyenes juttatások sajátos, kivételesen megengedett alakzataként szabályozza. A jelenlegi megoldás jelentős elmozdulást tükröz a korábbi jogállapothoz képest, hiszen az 1864. évi román Polgári Törvénykönyv még főszabályként tilalmazta az ilyen rendelkezéseket. A történeti szabályozás korábban már elemzett kiindulópontja az volt, hogy az olyan jogügylet, amelyben a rendelkező a vagyontárgyat előbb egy személyre ruházza, majd e személyt annak megőrzésére és későbbi továbbadására kötelezi, sérti a javak szabad forgalmának elvét, és végső soron a tulajdonosi rendelkezési szabadság indokolatlan korlátozásához vezet. A hatályos kódex ezzel szemben abból indul ki, hogy a vagyon több generáción átívelő, a rendelkező akaratát érvényesítő továbbadása nem feltétlenül ellentétes a modern magánjogi elvekkel, amennyiben a megoldást a jogalkotó világos garanciális korlátok közé szorítja. Ennek megfelelően a mai román jog kizárólag a törvény által körülhatárolt, egyszeri, egyfokú utóöröklést ismeri el.

Az utóöröklés lényege a román Polgári Törvénykönyv rendszerében abban ragadható meg, hogy a rendelkező egy ingyenes juttatást – ajándékot vagy végrendeleti juttatást – oly módon terhel meg, hogy annak első kedvezményezettje (*instituit*), köteles a juttatás tárgyát képező vagyontárgyakat kezelni, megőrizni, és halálakor a rendelkező által kijelölt harmadik személyre, az utóörökösre

58 *Bacaci, Alexandru*, Considerații privind substituțiile fideicomisare în noul Cod civil. *Acta Universitatis Lucian Blaga. Iurisprudentia*, 2012/2., 19–24. o.; *Coța, Horațiu*, Considerații asupra naturii juridice a substituțiilor fideicomisare de gradul I. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia*, 2013/4., 45–61. o.; *Genoiu, Ilioaara*, Substituțiile fideicomisare și liberalitățile reziduale în reglementarea noului Cod civil. *Revista Română de Drept Privat*, 2012/3., 147–163. o.; *Macovei, Codrin*, Reglementarea liberalităților fideicomisare și reziduale în Noul Cod civil. In: *Motica, Radu I., Bercea, Lucian és Pașca, Viorel* (szerk.), *Noile coduri ale României. Studii și cercetări juridice*. București, 2011, 223–234. o.; *Poenar, Florina*, Eternizarea voinței lui de cuius prin intermediul substituțiilor fideicomisare. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia*, 2013/3., 5–67. o.; *Popa, Ioan*, Substituțiile fideicomisare în Codul civil. *Revista Română de Drept Privat*, 2016/1., 113–135. o.; *Popescu, Radu-Romeo*, Substituțiile fideicomisare în noul Cod civil. *Analele Universității București. Seria Drept*, 2015/1., 94–109. o.; *Veress Emőd és Székely János*, *Drept civil. Moștenirea. Liberalitățile*. București, 2020, 2. kiad., 86–88. o.

(*substituit*) átszármasztatni. A rendelkező gyakorlatilag az első kedvezményezett elhalálozásának esetére is meghatározza a vagyon sorsát.⁵⁹ Már e definícióból kitűnik, hogy az intézmény több, egymástól elhatárolandó elemből épül fel. Egyfelől jelen van benne az ajándék vagy végrendeleti juttatás klasszikus mozzanata, vagyis az ingyenesség; másfelől a juttatás nem egyszerű formában történik, hanem olyan teherrel, amely az első kedvezményezettet a dolog kezelésére és jövőbeni továbbadására kötelezi; harmadrészt megjelenik a második kedvezményezett, akinek szerzése nem az első kedvezményezett akaratából, hanem a rendelkező eredeti jognyilatkozatából fakad.

Az utóöröklés ezért mindenekelőtt két egymást követő juttatásként írható le, amelyek tárgya azonos (tartalma viszont nem); kedvezményezettjei viszont különböző személyek. Az első juttatás az első kedvezményezett javára szól, és vagy az ajándékozás létrejöttékor, vagy – végrendeleti rendelkezés esetén – a rendelkező halálakor válik hatályossá. A második juttatás az utóörökös javára szól, azonban ennek jogai csak az első kedvezményezett halálakor nyílnak meg. A román szabályozás legfontosabb sajátossága éppen az, hogy az utóörökös jogszerzését közvetlenül a rendelkező akaratából eredezteti, és nem az első kedvezményezett halála folytán megnyíló hagyatékból. Ezt a megoldást a román Polgári törvénykönyv 996. cikk (2) bekezdése kifejezetten megfogalmazza, amikor rögzíti, hogy az utóörökös a vagyontárgyakat a rendelkező akaratának hatására, abból eredően szerzi meg. A lényeg, hogy a rendelkező előre meghatározza ugyanazon vagyontárgy sorsát a közbeni kedvezményezett halála utáni időre is.

E ponton szükséges az utóöröklés elhatárolása több rokon intézménytől. Mindenekelőtt nem azonos az *alternatív vagy vulgáris helyettesítéssel* (a magyar jogban: *helyettes örökös nevezéssel*), ahol a rendelkező nem egymás után, hanem egymás helyett jelöl ki kedvezményezetteket arra az esetre, ha az elsőként megjelölt személy nem tud vagy nem akar örökölni. Az alternatív helyettesítésben a két kedvezményezett nem egymást követően, hanem egymás alternatívájaként jelenik meg; joguk elvileg ugyanazon időpontban, a rendelkező halálakor vagy a juttatás létrejöttékor kerül vizsgálat alá, és közülük végül csak az egyik válik tényleges szerzővé. Ezzel szemben az utóöröklésben mindkét kedvezményezett ugyanazon rendelkezés címzettje, csakhogy jogszerzésük időben egymást követi. Ugyancsak el kell határolni az utóöröklést az olyan tényállásoktól, amelyben a rendelkező az egyik személynek haszonélvezetet, a másiknak pedig tulajdonjogot juttat. Ebben az esetben ugyanis a két jog tárgya nem azonos: az egyik kedvezményezett haszonélvezetet, a másik tulajdont szerez, ráadásul e jogok létrejötte nem egymást követően, hanem egyidejűleg történik. Végül az utóöröklés nem azonos az egyszerű fiduciárius jellegű bizalmi konstrukcióval sem, amikor

59 *Eliescu, Mihail*, Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii Socialiste România. București, 1966, 309. o.

a juttatás csupán technikai okból kerül egy köztes személyhez, hogy az azt később a valódi kedvezményezetthez juttassa el. Az utóöröklésben ugyanis az első kedvezményezett maga is valódi kedvezményezett, nem pusztán közvetítő, nem csupán bizalmi vagyonkezelő.

A szabályozásból és a kommentárirodalomból az is következik, hogy az utóöröklés csak akkor áll fenn, ha bizonyos konstitutív elemek együttesen léteznek. Ilyen mindenekelőtt az, hogy ugyanazon vagyontárgyra vonatkozóan két juttatás álljon fenn; továbbá, hogy e juttatások két külön személy javára szóljanak; végül pedig, hogy e jogszerzések ne egyidejűek, hanem egymást követők legyenek. A rendelkező valójában nem csak saját vagyonának elsődleges sorsáról rendelkezik, de arról is, miként kell a vagyontárgy sorsának alakulnia az első kedvezményezett halála után. A régi jog ezt a mozzanatot éppen azért tekintette aggályosnak, mert úgy látta: a rendelkező ily módon más személy halála esetére is dönt az illető személy vagyonának sorsáról. A jelenlegi jog ugyanakkor e problémát azzal oldja fel (bizonyos mesterkéeltségtől sem mentesen), hogy az utóörökös jogszerzését nem az első kedvezményezett vagyonából, hanem közvetlenül a rendelkező akaratából vezeti le.

Az utóöröklés jogi természetének meghatározása körében a román szakirodalomban több értelmezés jelenik meg. Az egyik megközelítés szerint az első kedvezményezett helyzete a felbontó feltétel alatti tulajdonoséhoz, az utóörökös pedig a felfüggesztő feltétel alatti szerzőéhez hasonlít. E felfogás előnye, hogy viszonylag jól magyarázza az utóörökös későbbi jognyílását, valamint azt, hogy az első kedvezményezett jogai miért nem tekinthetők véglegesnek. Ha az első kedvezményezett joga feltételes jogként értelmezendő (a bontó feltétel bekövetkezte a jogot *ex tunc* megszünteti), akkor a második szerzés közvetlenül a rendelőtől való eredete is megmagyarázható.⁶⁰

Egy másik felfogás szerint az első kedvezményezett tulajdona nem klasszikus feltételes tulajdon; sokkal inkább sajátos, fiduciárius jelleggel korlátozott, terhelt tulajdoni pozícióról van szó. E megközelítés jobban összhangban van azzal, hogy a törvény maga az első kedvezményezettre a bizalmi vagyonkezelési szabályok megfelelő alkalmazását írja elő, és azzal is, hogy az utóörökös szerzését a jogszabály kifejezetten a rendelkező akaratának tulajdonítja. A román jogtudomány többnyire ezt az utóbbi modellt részesíti előnyben: az első kedvezményezett valódi, de korlátozott tulajdoni helyzetben van, amelyet a kezelés, megőrzés és továbbadás kötelezettsége határoz meg.

Az első kedvezményezett pozíciója valóban az intézmény legösszetettebb eleme. A törvény szerint rá a vagyonkezelőre vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni, ami azt jelenti, hogy a ráruházott vagyontömeget a saját

⁶⁰ Popa, 58. lj. alatt hivatkozott mű, 121–122. o.

vagyonától elkülönült rendeltetési egységként (egyfajta célvagyonként) kell kezelnie, és tevékenysége nem a tulajdonosi szabadság körében értelmezendő, hanem a jövőbeni továbbadás céljának van alárendelve. Kötelezettsége ezért kiterjed a vagyon megfelelő megőrzésére, a gazdaságilag ésszerű hasznosításra, a dolog állagának megóvására, valamint arra, hogy mindvégig oly módon gyakorolja a rá ruházott jogosítványokat, hogy a vagyontárgy a jövőben átadható maradjon. E kötelezettségből következően az első kedvezményezett nem tekinthető egyszerű hasznélvezőnek vagy pusztá birtokosnak; ugyanakkor a teljes, abszolút és korlátozás nélküli tulajdonos pozíciójában sem áll.

A jogtudományban ezzel összefüggésben vita bontakozott ki arról, hogy az első kedvezményezett milyen terjedelemben jogosult rendelkezési cselekményekre. A szigorúbb nézet szerint a kezelés és megőrzés kötelezettsége lényegileg kizárja az elidegenítést és a megterhelést, hiszen az utóöröklés rendeltetése éppen az, hogy a vagyontárgy a rendelkező által kijelölt személyhez kerüljön. A rugalmasabb álláspont ezzel szemben arra mutat rá, hogy a vagyonkezelés fogalma a modern polgári jogban nem zárja ki teljesen a visszterhes rendelkezési cselekményeket, különösen akkor, ha azok a vagyon megőrzését, értékének fenntartását vagy célszerű hasznosítását szolgálják. E szemlélet szerint az első kedvezményezett bizonyos visszterhes ügyleteket köthet, ám az általa létesített jogviszonyokat az utóöröklési teher követi, és megfelelő, a harmadik személyekkel szembeni hatályt biztosítani hivatott bejegyzések fennállása esetén a későbbi szerzők sem hivatkozhatnak jóhiszeműsége az utóörökösrel szemben. A román normák rendszere – különösen a harmadik személyekkel szembeni hatály kérdése – inkább e differenciált megközelítést támasztja alá, nem a forgalomból való abszolút kivonást. Ezt erősíti meg az is, amit a kommentárirodalom hangsúlyoz: az utóöröklés tárgyát képező vagyon nincs teljesen kivonva a forgalomból, viszont sajátos kötöttségek alatt marad.

A vagyontárgyak köre tekintetében az utóöröklés tárgya főszabály szerint bármely ingó vagy ingatlan, testi vagy immateriális, egyedileg meghatározott vagy meghatározható vagyontárgy lehet, feltéve, hogy az első kedvezményezett halálakor még azonosítható és a vagyonában fellelhető. A román Polgári törvénykönyv 995. cikk (1) bekezdése ezt kifejezetten rögzíti, amikor az utóöröklés hatályát azokhoz a vagyontárgyakhoz köti, amelyek a juttatás eredeti tárgyát képezték, és az első kedvezményezett halálakor még az ő vagyonában vannak. Ebből az következik, hogy ha a dolog időközben megsemmisül, elvész, vagy oly módon kerül ki a vagyonból, hogy az utóöröklési teher már nem érvényesíthető vele szemben, az utóöröklés adott dolog tekintetében hatálytalanná válhat. Értékpapírok és egyéb helyettesíthető értékű befektetési eszközök esetében azonban a törvény a helyettesítő vagyontárgyakra is kiterjeszti a terhet. Ez a megoldás lényegében a különös reálszubrográció elvének elfogadását jelenti: a vagyontőmeg funkcionális azonossága fontosabb, mint annak fizikai változatlansága.

A nyilvánosság kérdése az utóöröklés gyakorlati érvényesülésének egyik kulcseleme. Ha az ingyenes juttatás tárgya olyan jog, amely egyébként is nyilvánossági formai követelményekhez kötött, az utóöröklési teherre a megfelelő szabályokat kell alkalmazni. Ingatlanok esetében ez a telekkönyvi feljegyzés kötelezettségét jelenti. Ha az utóöröklési terhet nem jegyzik be megfelelően, a későbbi jóhiszemű és visszerthes szerzők védelmet élveznek, és az utóörökös joga nem lesz velük szemben érvényesíthető. Az ingyenes szerző helyzete eltérő, hiszen aki ellenérték nélkül szerez, kevésbé részesül védelemben az utóörökös jogosultságával szemben.

Az utóöröklés személyi oldalán a szabályozás különbséget tesz a rendelkezési és a szerzési képesség között. A rendelkezési képességet a rendelkező személyre nézve kell vizsgálni, míg a szerzési képesség mind az első kedvezményezett, mind az utóörökös tekintetében releváns. A román szakirodalom külön hangsúlyozza, hogy az első kedvezményezett főszabály szerint csak természetes személy lehet, mert az utóöröklés megnyílása az ő halálához kapcsolódik, és a halál mint természetes személyhez kötött jogi tény pedig jogi személy esetében nem értelmezhető ugyanabban az értelemben. Az utóörökös ezzel szemben lehet természetes személy és jogi személy is, feltéve, hogy az ingyenes juttatás elfogadására és megszerzésére egyébként képes.⁶¹

Az ajándékozás útján és a végrendelet útján létrejövő utóöröklés között több lényeges különbség figyelhető meg. Ajándékozás esetén az utóörökösnek tett felajánlás elfogadása a rendelkező halála után is megtörténhet; ez sajátos kivétel az ajándék elfogadására vonatkozó általános szabályok alól. A megoldás indoka nyilvánvaló: az utóörökös jogai tipikusan hosszabb idő múlva, az első kedvezményezett halálakor válnak aktuálissá, így irreális volna megkövetelni, hogy az elfogadás feltétlenül még a rendelkező életében történjen meg. Végrendeleti juttatás esetében a helyzet eltérő. Itt a jogszerzés a hagyaték megnyílásához, illetve a végrendeleti öröklés általános szabályaihoz kapcsolódik, ezért az utóörökös jogának keletkezése és az öröklési opció gyakorlása szorosabban kötődik a rendelkező halálához. Az ajándékon alapuló utóöröklésben hangsúlyosabb az ajánlat és elfogadás szerződéses szerkezete, míg a végrendeleti utóöröklésben a hagyatéki jogviszonyok logikája dominál.

Az utóörökös helyzete az első kedvezményezett életében sajátos: jogai ekkor még nem teljesedtek ki, de nem is tekinthetők pusztán reménynek. A szakirodalom többnyire úgy fogalmaz, hogy az utóörököst az első kedvezményezett életében esetleges vagy jövőbeni jogi pozíció illeti meg. Ebből nem következik teljes tehetetlensége. A szakirodalom szerint képes lehet olyan megőrző/megővő jellegű anyagi vagy jogi cselekmények megtételére, amelyek a későbbi

61 Genoiu, 58. l. alatt hivatkozott mű, 153–154. o.

szerzést hivatottak biztosítani. A jogok teljes megnyílása azonban csak az első kedvezményezett halálakor következik be. Ez a megoldás összhangban áll az intézmény szerkezetével: az utóöröklés célja, hogy a jövőbeni, a rendelkező akaratából fakadó szerzését a jog a megfelelő mértékben előkészítse és védje, és nem az, hogy az utóörökös azonnal beleszóljon a vagyon használatába és kezelésébe.

A román szabályozás fontos korrekciós eleme a kötelesrész védelme. Ha az első kedvezményezett egyben a rendelkező kötelesrészi örököse is, az utóöröklési teher nem sértheti a kötelesrészét. Ennek következtében az utóörökléssel terhelt juttatást a szabad rendelkezésű hányad terhére kell számításba venni. A megoldás jelzi, hogy a végrendelezői autonómiának ezen a kitüntetett területen is van határa: a köteles részhez fűződő családi védelmet az utóöröklés sem törheti át. Ha tehát a teher a kötelesrész sérelméhez vezetne, az érintett örökös kérheti a megfelelő korrekciót, illetve az ingyenes juttatás mértékének leszállítását.

A román törvény az utóöröklés működésének biztosítása érdekében további garanciális eszközöket is megenged. A rendelkező kötelezheti az első kedvezményezettet biztosítékok nyújtására és biztosítási szerződések megkötésére. E lehetőség különösen akkor fontos, ha a juttatás tárgya romlandó, sérülékeny, kockázatnak kitett vagyontárgy, vagy ha a rendelkező olyan gazdasági értéket kíván megőrizni, amelynek fennmaradása aktív gondoskodást igényel. E garanciák egyfelől preventív jellegűek, mert a kötelezettségszegés kockázatát csökkentik, másfelől reparatív funkcióval is bírnak, hiszen a biztosítási összeg vagy a nyújtott biztosíték fedezetet teremthet arra az esetre, ha a dolog megsemmisülne, illetve a teher a természetbeni teljesítés formájában már nem lenne végrehajtható.

Az utóöröklés hatálytalanságának kérdésében a román jog differenciált rendszert alakított ki. Ha az utóörökös az első kedvezményezett előtt meghal, vagy a juttatásról lemond, a vagyontárgy főszabály szerint az első kedvezményezett-nél marad, és annak joga véglegessé válik. Ilyenkor megszűnik a kettős kedvezményezés szerkezete, és a korábban teherrel terhelt juttatás egyszerű ingyenes juttatássá alakul át. A rendelkező azonban előre rendelkezhet úgy is, hogy ilyen esetben a juttatás az utóörökös örököseit vagy egy második, alternatív utóörököst illesse. Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert ez a megoldás nem fokozatos, többszintű utóöröklést valósít meg, hanem alternatív helyettesítést (helyettes örökös nevezést). A második utóörökös nem az első utóörökös „utóörököse”; arra az esetre van kijelölve, ha az elsőként megjelölt személy nem tud vagy nem akar örökölni, és ilyenkor a helyébe lép.

A régi és az új bírói gyakorlat összevetése is megerősíti ezt az értelmezést. A korábbi román ítélkezés – a régi kódex tilalmával összhangban – minden olyan rendelkezést, amely a kedvezményezettet a vagyon megőrzésére és későbbi továbbadására kötelezte, semmisnek tekintett, mivel az a tulajdonosi szabadság

és a javak szabad forgalma ellen hatott. Az új szabályozási környezetben azonban e döntések már legfeljebb történeti jelentőséggel bírnak. Tanulságuk ma inkább abban áll, hogy világosan kijelölik azokat a dogmatikai veszélypontokat – így a fokozatosságot, az örökre szóló vagyonlekötést és a forgalom túlzott korlátozását –, amelyeket az új szabályozás egyébként tudatosan igyekszik elkerülni azzal, hogy csak az egyszeri, egyfokú, nyilvántartásba vételi kötelezettséggel és garanciákkal övezett utóöröklést ismeri el.

Az utóöröklés a román Polgári Törvénykönyvben az ingyenes juttatások kivételes, de koherens intézménye, amely kompromisszumos megoldásként értékelhető: a szabályozás a rendelkező akaratának hosszabb távú érvényesítését kívánja összhangba hozni a forgalombiztonság és a tulajdonosi autonómia modern követelményeivel.

9. Záró következtetések

Látjuk, hogy a hatályos magyar és román szabályozás teljesen eltérően kezeli az utóöröklés problémáját. Alapvető kérdés, hogy érdemes-e Magyarországon megengedőbben újraszabályozni az utóöröklést, ahogy azt Románia tette a 2009-ben elfogadott, 2011-ben hatályba léptetett Polgári törvénykönyvében. A kutatási eredményekre alapuló álláspontom árnyalt, és a következőképpen tudom ezt összefoglalni:

a) A történeti és összehasonlító jogi elemzés alapján nem állítható, hogy az utóöröklés a magyar magánjogi tradíciótól idegen, eleve kizárt megoldás volna. A magyar szokásjog és a kodifikációs előmunkálatok egyaránt ismerték az intézményt, a hatályos tilalom pedig nem szükségszerű fejlődési végpont, hanem meghatározott jogpolitikai választás eredménye. Ebből következően Magyarországon az utóöröklés újraszabályozása elvi értelemben megfontolandó kérdés, nem pedig eleve lezárt probléma.

b) Az utóöröklés mai megítélése nem alapozható meggyőzően arra az érvre, hogy az szükségképpen feudális maradvány volna. Kétségtelen, hogy történetileg kapcsolódott rendi jellegű, vagyonlekötő és státuszfenntartó funkciókhoz, de a modern jogrendszerekben az utóöröklés már ettől eltérő célok és funkciók szolgálatába is állítható. Különösen ott jelenhet meg legitim magánautonómiai eszközként, ahol az örökhagyó saját életművének, gazdasági tevékenysége eredményének vagy egy családi vagyonmag (üzleti célú vagyon) hosszabb távú fennmaradásáról kíván rendelkezni.

A hatályos Ptk. megoldását is megalapozandó, Tóth Ádám 2001-ben alapvetően elutasító álláspontra helyezkedett az utóöröklés intézményével szemben.

Szerinte az utóöröklés „semmilyen magasabb érdeket nem szolgál, és az utóöröklés megszűntetése után az szabályok nem ismerése miatt indult perek csekély száma is azt mutatja, hogy a jogintézmény közönséges esete, a kötött utóöröklés nem hiányzik a magyar jogéletből. A kötött utóöröklés a forgalom szabadságával szemben felesleges terhet jelent és évekre, évtizedekre megbéníthatja, adott esetben a tulajdonosok akarata ellenére egyes vagyontárgyak szabad forgalmát, kivonva őket a gazdasági életből, és olyan tulajdonhoz juttatva az örökösöket, amelyet csak korlátozottan tudnak felhasználni. Felesleges ellentétet képez az elő- és utóörökös között. A feltétel bekövetkezte vagy megghiúsulásának bizonyítása, a megfelelő vagyonkezelés kérdése, jogviták sorát indítaná el. Az általam javasolt két esetet kivéve ezért nem javasolom az utóöröklés teljes visszaállítását, illetve lehetőségének újbóli teljes megteremtését.”⁶²

Az utóöröklés megítélését azonban nem érdemes kizárólag forgalomvédelmi szempontnak alárendeli, miközben háttérbe szorulnak az örökhagyói magánautonómia és a generációkon átívelő vagyonrendelés legitim értékeit. Az a körülmény, hogy az utóöröklés tilalmát követően kevés per indult, önmagában semmit nem bizonyít a jogintézmény szükségtelenségéről: a peres szám alacsony volta legalább ugyanannyira fakadhat a jogkövető magatartásból, mint a szovjet típusú diktatúra korszakát (Vékás Lajos frappáns minősítésében: a magántulajdon nélküli magánjog⁶³ korát) jellemző végrendelezési aktivitás csekély szintjéből. Nem meggyőző, hogy az utóöröklés szükségképpen „kivonja” a vagyont a gazdasági életből, mert a forgalomképességet érintő korlátozások intenzitása és időtartama normatív eszközökkel differenciáltan, arányosan és célhoz kötöten szabályozható. Az elő- és utóörökös közötti érdekelletét sem az intézmény sajátos hibája. A jövőbeni vagyoni pozíciók bármely többalanyú öröklési konstrukciónak a velejárói, és az érdekelletetek megfelelő törvényi garanciákkal és világos vagyonkezelési szabályokkal kezelhetőek. A rendszerváltás után felépülő magyar újkapitalizmus létrehozta azokat a családi vagyontömegeket, amelyek esetében az utóöröklés korlátozott formáit legalább megfontolni érdemes lenne. Így tudományosan aligha tartható az a kategorikus következtetés, hogy az utóöröklés „semmilyen magasabb érdeket” nem szolgál, mert az intézmény éppen a családi vagyon kontinuitása, a sérülékeny örökös pozíciók védelme⁶⁴ és a végrendeleti szabadság differenciált érvényesítése révén önálló jogpolitikai igazolással bírhat.

c) A kérdés normatív „szíve” a végakarati szabadság és az örökös tulajdonosi szabadsága közötti versengésben ragadható meg. Az utóöröklés megengedése

62 Tóth, 8. lj. alatt hivatkozott mű, 15. o.

63 Vékás Lajos, „Árok, árok, be mély árok.” – Társadalmi kataklizmák és a magánjog. Erdélyi Jogélet, 2024/3., 11. o.

64 Például unoka védelme a „tékozló” gyerekkel szemben.

az örökhagyó autonómiáját erősíti, mert lehetővé teszi számára, hogy ne csupán egyszeri juttatásról, hanem a vagyon sorsáról még plusz egy generáción átívelően rendelkezzen; a tilalom viszont az első örökös teljes tulajdonosi pozícióját, végintézkedési szabadságát és a vagyon szabad forgalmát védi. Egyik megoldás sem élvez feltétlen elsőbbséget. De a jogalkotói döntés valójában ma is egyfajta értékválasztás: döntés arról, hogy e konkuráló autonómiák közül melyiket, milyen körben és milyen garanciák mellett részesíti előnyben.⁶⁵

d) Különösen erős érv szól amellett, hogy az esetleges újraszabályozás a vagyon természetéhez igazodó, differenciált megoldást kövessen. Nem szükséges, hogy az utóöröklés valamennyi vagyontárgyra kiterjedően újra megjelenjen a magyar jogban; sokkal inkább indokolható lenne olyan, kivételes jellegű szabályozás, amely meghatározott vagyontípusoknál engedné meg e megoldást. Ilyen terület lehetne például a családi vállalkozás, a tartósan együtt kezelendő üzletrész- vagy részvénytársaság, esetleg egyes speciális mezőgazdasági vagy kulturális jelentőségű vagyonelemek köre, ahol a vagyon egységének megőrzése önmagában is méltányolható jogpolitikai cél.

e) Az összehasonlító jogi tapasztalatok arra utalnak, hogy a legújabb kodifikációk e kérdésben nem egyetlen modell felé konvergálnak, több, egymással versengő megoldás ismert. A teljes tilalom, a kivételes megengedés és a részletesen korlátozott, egyfokú utóöröklés egyaránt jelen van az európai jogfejlődésben. Ebből az következik, hogy a magyar jogalkotó számára sincs előre kijelölt, egyedül járható modern út: a szabályozás kialakításánál a hazai öröklési kultúra, a vagyonstruktúra, a családi vállalkozások szerepe és a forgalombiztonság iránti igény egyaránt legitim mérlegelési szempont.

Ki kell emelni, hogy az utóöröklés tilalmának eredeti úttörője, Franciaország is lemondott az általános tiltásról. A 2006-os öröklési jogi reform eredményeképpen 2007. január 1-től szigorú keretek között engedélyezettek a kétlépcsős juttatások, a *libéralités graduelles* („megőrizni, majd továbbadni”) és a *libéralités résiduelles* („ami megmarad, azt továbbadni”; ezt egyébként a felsőbíróság joggyakorlata korábban is érvényesnek tekintette) formájában.⁶⁶

f) Amennyiben a magyar jogalkotó az utóöröklés korlátozott visszavezetését megfontolná, ehhez a Magánjogi törvényjavaslat megoldása alkalmas kiindulópontul szolgálhatna. Az Mtj. kiforrott módon különítette el a helyettes örököst és az utóörököst, értelmezési elsőbbséget adott a kevésbé kötött helyettes örökös-nevezésnek, és egyúttal olyan szabályozási mintát kínált, amely

65 Tóth Ádám olyan érveket is azonosít az utóöröklés mellett, amely szerint ez az intézmény „nagyobb szabadságot adva az örökhagyónak megakadályozhatja, hogy szeretett feleségének általa nem kedvelt rokon-sága hozzájusson hagyatékához, vagy könnyelmű gyermekeivel szemben unokái javára tudja biztosítani a hagyatékot. Lehetőséget teremt arra, hogy értelmileg fogyatékos gyermeke után annak eltartója szerezhessen meg a hagyatékot, és ne az érdemtelen rokonság.” Vö. Tóth, 8. l. alatt hivatkozott mű, 3. o.

66 Ilyés, 35. l. alatt hivatkozott mű, 41. o.

a kifejezett végrendeleti akarat, a világos nyelvi megfogalmazás és a korlátozott terjedelmű megengedés követelményére épült. A mai kodifikáció természetesen csak garanciákkal volna elképzelhető, így különösen az egyfokúság, a közhiteles nyilvántartás, a hitelezők és a kötelesrész védelme, valamint az előörökös rendelkezési jogának pontos meghatározása mellett.

g) Mindezek ellenére teljesen legitim az az álláspont is, amely a jelenlegi szabályozás fenntartását tartja helyesnek. Ha a jogalkotó úgy ítéli meg, hogy az örökös teljes tulajdonosi autonómiája, a vagyon szabad forgalma és az öröklési jogviszonyok egyszerűsége elsőbbséget élvez az örökhagyó többgenerációs vagyonpolitikai akaratával szemben, akkor az alapvető tilalom fenntartása is következetes és védhető megoldás. A levonható végkövetkeztetésem ezért egyáltalán nem az, hogy Magyarországon az utóöröklést szükségképpen újra kell szabályozni. De az utóöröklés korlátozott, funkcionális újragondolása komolyan megfontolandó, miközben a tilalom változatlan fenntartása is teljes mértékben racionális és igazolható jogalkotói választás maradhat.

Felhasznált irodalom

Allorant, Pierre – Tanchoux, Philippe: Introduction historique au droit: cours intégral et synthétique. Issy-les-Moulineaux, 2019.

Bacaci, Alexandru: Considerații privind substituțiile fideicomisare în noul Cod civil. Acta Universitatis Lucian Blaga. Iurisprudentia, 2012/2.

Balogi Zsófia: A közös végrendelet és az utóöröklés intézményének fejlődéstörténete és szabályanyagának összehasonlító elemzése a készülő új polgári törvénykönyv egyes stációiban. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, 47. kötet, 2010.

Boóc Ádám: Az utóöröklés jogintézménye a magyar magánjogban. Közjegyzők Közlönye, 49. évf., 2002/10.

Chirică, Dan: Drept civil: Succesiuni și testamente. București, 2003.

Coța, Horațiu: Considerații asupra naturii juridice a substituțiilor fideicomisare de gradul I. Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia, 2013/4.

Eliescu, Mihail: Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii Socialiste România. București, 1966.

Fabinyi Tibor (szerk.): Magyar magánjog mai érvényében: Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat. 4. rész. 2. kiadás. Budapest, 1935.

Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. I. rész: Az osztó igazság törvénye Magyarhonban. Buda, 1845.

Gasparini, Éric – Gojosso, Éric: Introduction historique au droit et histoire des institutions. Issy-les-Moulineaux, 2015.

Genoiu, Ilioara: Substituțiile fideicomisare și liberalitățile reziduale în reglementarea noului Cod civil. Revista Română de Drept Privat, 2012/3.

Hajós Béla Ödön: A közönséges és hitbizományi örökös helyettesítésről. Közjegyzők Lapja, 1899/21.

Ilyés Kinga: Az utóöröklés hatályos romániai szabályozásának történeti háttere. Erdélyi Jogélet, 2025/2.

Macovei, Codrin: Reglementarea liberalităților fideicomisare și reziduale în Noul Cod civil. In: Motica, Radu I. – Bercea, Lucian – Pașca, Viorel (szerk.): Noile coduri ale României. Studii și cercetări juridice. București, 2011.

Orosz Árpád – Weiss Emília: Öröklési jog – anyagi jog. Budapest, 2014.

Poenar, Florina: Eternizarea voinței lui de cuius prin intermediul substituțiilor fideicomisare. Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia, 2013/3.

Popa, Ioan: Substituțiile fideicomisare în Codul civil. Revista Română de Drept Privat, 2016/1.

Popescu, Radu-Romeo: Substituțiile fideicomisare în noul Cod civil. Analele Universității București. Seria Drept, 2015/1.

Rădulescu, Andrei (szerk.): Codul Calimach. Ediție critică. București, 1958.

Raffay Ferenc: Az utóöröklés és örökös-helyettesítés kérdéséhez. A Jog, 16. évf., 1897/46.

Sóth Lászlóné: A végintézkedések. Budapest, 2001.

Szécsi Ferenc: Dolgozatok a közjegyzőség köréből. Hatvan, 1910.

Szili Zoltán – Szili Emese: Gondolatok az elő- és az utóörökös jogállásáról. Közjegyzők Közlönye, 2022/2.

Teller Miksa: A végrendelet tartalma. In: Szladits Károly (szerk.): Magyar magánjog. VI. kötet: Öröklési jog. Budapest, 1939.

Tőkey Balázs: A végintézkedési szabadság korlátai az új Ptk.-ban. Forum. Acta Juridica et Politica, 2014/2.

Tóth Ádám: Az utóöröklésről. Közjegyzők Közlönye, 2001/9., 3–15.

Vékás Lajos: Magyar polgári jog. Öröklési jog. 6. javított kiadás. Budapest, 2010.

Vékás Lajos: „Árok, árok, be mély árok.” – Társadalmi kataklizmák és a magánjog. Erdélyi Jogélet, 2024/3.

Vékás Lajos: Öröklési jog. Budapest, 2026.

Veress Emőd: Emlékezés Raffay Ferencre (1870–1907). Erdélyi Jogélet, 2025/1.

Veress Emőd: Hét-hét érv az „idegen” jog átültetése ellen és mellett: Az 1864. évi román polgári törvénykönyvről. Jogtudományi Közlöny, 2024/6., <https://doi.org/10.59851/jk.79.06.1>

Veress Emőd: Private Law Codifications in East Central Europe. In: Sárý Pál (szerk.): Lectures on East Central European Legal History. Miskolc-Egyetemváros, 2022.

Veress Emőd – Székely János: Drept civil. Moștenirea. Liberalitățile. 2. kiadás. București, 2020.

Wittchen László: Az utóörökösödés törvényhozási szabályozásához. Jogtudományi Közlöny, 49. évf., 1914/8.